

# MIŠLJENJA I STAVOVI MLADIH REPUBLIKE SRPSKE (BiH) O SEBI I BUDUĆNOSTI\*

## I UVOD

Kriza, koja je na prostoru bivše SFRJ počela još 80-ih godina, u BiH je kulminirala ratom «najupečatljivijim i najstrašnijim stresorom koga poznaje ljudsko iskustvo» (Milosavljević, 2000 a).

Posledice rata mogu se, grubo, klasifikovati u objektivne i subjektivne. Objektivne (vidljive) posledice rata su razoreni gradovi i sela, uništena industrija, poginuli i ranjeni, izbjegli, nezaposleni, siromaštvo... Subjektivne posledice, u toku rata, ogledale su se u stalnom suočavanju ljudi sa opasnostima koje su ugrožavale njihovu egzistenciju. Ta suočavanja sa ratnim opasnostima su imala kolektivne predznake. Međutim, nakon rata svakom ostaju njegovi subjektivni gubici «subjektivna ostavština rata sa kojom mora da živi» (Milosavljević, 2000.a). Rat je najveće posledice ostavio na mlade, djecu i adolescente<sup>1</sup>.

Ukratko ćemo se osvrnuti na neke od posledica koje su uzrokovane ratom vođenim na prostoru BiH.

U toku rata, većina djece je živjela u nepotpunim porodicama, oskudici i neimaštini, često sa dilemama, odgovornostima i zahtjevima koji nisu primjereni njihovoj zrelosti i nivou psihološkog funkcionisanja. Mnogi od njih (14%) bili su u neposrednoj životnoj opasnosti (Savić, Dimitrijević, 2000). Poslije rata, u Republici Srpskoj, ostalo je 20 000 djece bez jednog ili oba roditelja. To je oko 4% mladih do 18 godina (Milosavljević, 2000.a). Skoro svako drugo dijete je moralo da napusti dom zbog ratnih dejstava<sup>2</sup>. Izbjeglištvo može imati ozbiljne negativne posledice za razvoj djece jer izbjeglištvo mijenja ličnost roditelja i njihov odnos prema njihovoj djeci (Baucal, Savić, 2000).

Podaci dobijeni u istraživanjima (kraj 1995) koja su zasnovana na teorijama i istraživanjima drugih autora<sup>3</sup> ukazuju da je oko 50% mladih izgubilo nekog iz porodice ili nekog bliskog<sup>4</sup>. Traumatske aspekte rata i ratnog okruženja naznačuju psihološke teorije stresa<sup>5</sup> ali i različiti podaci koji se odnose na II svjetski rat, rat u Vijetnamu<sup>6</sup> itd. ali i na rat u bivšoj SFRJ<sup>7</sup>. Na osnovu rezultata istraživanja koja se naslanjaju na gore navedena opravdano je zaključiti da se kod djece koja su bila izložena klasteru stresora-rat, ratno okruženje, mogu očekivati dugotrajni negativni efekti koji se ogledaju u psihofizičkim i kognitivnim blokadama, kao i afektivnim opterećenjima koja se javljaju pri evociranju ratnih događaja (Milosavljević, 1996, 2000.b). Navedeni nalazi pokazuju da u psihi ljudi, a naročito djece, rat traje i nakon njegovog formalnog završetka (Milosavljević, 2000.b).

Pored pustoši u dušama ljudi, rat je iza sebe ostavio uništena naselja, uništenu industriju i privredu, nezaposlenost, siromaštvo, kriminal. Kvalitet života je generalno opao u cijeloj populaciji, pogotovo kod izbjeglica (Kovačević, Milosavljević, Savić, 2000). Podaci UNDP BiH iz 1999. godine ukazuju da je bruto društveni proizvod u BiH iznosio manje od 40% bruto društvenog proizvoda iz 1991. godine i da 64% populacije u Republici Srpskoj živi u siromaštvu. Naročit problem predstavlja nezaposlenost. Stopa nezaposlenosti u BiH, a i u Republici Srpskoj, 2000. godine procjenjivala se na 56,5%. Negativni efekti nezaposlenosti na pojedinca i društvo su dokumentovani u psihološkim istraživanjima još od 1930<sup>8</sup> i kasnije (npr. Ledurt, 1966) a posebno u savremenoj literaturi<sup>9</sup>. Spomenimo da je Ledurt (1966) u svojoj studiji o nezaposlenosti pokazao da kada u nekoj zemlji nezaposlenost pređe stopu od 15% radi se o katastrofalnoj nezaposlenosti i teškoj ekonomskoj situaciji u zemlji. Neki autori (Milosavljević, 2001) navode stopu nezaposlenosti

---

\* Ovo istraživanje izvršeno je zahvaljujući stručnoj i materijalnoj podršci PRONI INSTITUTA OF SOCIAL EDUCATION, Jonkoping. Autori se posebno zahvaljuju saradniku Instituta Mariane Hugo i direktoru instituta Larsu Hartvigsonu i svima sa kojima smo direktno saradivali.

kao elemenat za utvrđivanje indeksa bijede. Prema tom navodu indeks bijede se dobije sumacijom stope inflacije i stope nezaposlenosti. Ako stopa nezaposlenosti, sama ili sa sumom stope inflacije, prelazi 30 onda se radi o visokom indeksu bijede, odnosno značajnom osiromašenju većine stanovništva u toj zemlji. Na žalost, ovo je slučaj u Republici Srpskoj i BiH u cjelini ( u Republici Srpskoj broj nezaposlenih je 147 749 od čega 64 402 žena<sup>10</sup>).

Veliki broj autora<sup>11</sup> smatra da ovakva društveno-ekonomska situacija, raspad socijalne strukture, konflikti, etničke distance, osiromašenje, doprinosi povećanju socijalne patologije. Mada se konzumacija i proizvodnja alkohola smanjila u odnosu na ratni period, 1998. godine došlo je do povećanja za 3% u odnosu na prethodnu godinu. Procijenjeno je da (1999. godine) 3-5% mladih, povremeno ili stalno, uzima neku od droga (Gutović, 2000), 2000. godine taj procenat je između 5-9% (IBHI, 2000), a podaci dobijeni u našem istraživanju ukazuju da, danas, između 15 i 16% mladih ima iskustvo s nekom od droga. Iznesele podatke teško je upoređivati jer su dobijeni na različitim uzrastima. Ipak, oni govore u prilog zaključku o stalnom povećanju konzumiranja droga na ovim prostorima.

Jasno da naši podaci pokazuju da većina mladih u Republici srpskoj živi u neadekvatnim materijalnim uslovima za njihov razvoj, odnosno u siromaštvu i uslovima ostalih ratnih posledica. Zbog toga smo, uz materijalnu podršku PRONI INSTITUTE OF SOCIAL EDUCATION planirali i proveli ispitivanje o efektima ratnih posledica na mišljenje mladih o samim sebi i svojoj budućnosti.

#### **Ciljevi istraživanja su:**

1. Ispitati vrijednosti mladih, te njihov odnos prema vlastitoj zemlji i mjestu stanovanja, školi, budućoj profesiji;
2. Ispitati nacionalnu vezanost, etničke distance i autoritarnost;
3. Ispitati raširenost toksikomanija među mladima;
4. Ispitati kako mladi opažaju sebe (self-koncept) i ko su njihovi uzori,
5. Ispitati, altruizam, povjerenje u ljude i agresivnost mladih.

## II METOD

### 1. Instrumenti

Za potrebe istraživanja konstruisan je upitnik u koji je uvršteno više skala koje su već korištene i koje su metrijski provjerene. Dakle, upitnik je sadržavao: pitanja o sociodemografskim karakteristikama ispitanika, skalu socijalne distance, skalu nacionalne vezanosti, skalu emocionalne vezanosti za habitat, skalu samopoštovanja, skalu agresivnosti, set pitanja o obimu toksikomanija među mladima, set pitanja o povjerenju i altruizmu mladih i set pitanja o karakteristikama preferiranog posla. Kao vodilja za konstruisanje upitnika poslužio nam je upitnik istraživačkog tima iz Osijeka. (Upitnik je radila grupa profesora iz Osijeka a služio je za istraživanje problema mladih u Istočnoj Slavoniji.) Iz ovog upitnika preuzete su i neke skale u cjelini. To je «skala» koja se odnosi na osjećanja koja se vezuju za školu i «skala» vrijednosti.

**Skala emocionalne vezanosti za habitat (mjesto boravka) (EVH)**, autora Milosavljević, Powell, Turjačanin, sačinjava 10 ajtema sa petostepenom skalom procjene.

**Skala socijalne distance (ESD)**, korištena u ovom ispitivanju, predstavlja modifikaciju Bogardusove skale socijalne distance. Skala je sedmostepena. Vrijednosti na skali se kreću od («Da stalno ne živi u mom entitetu»), najveće distance do najveće intimnosti («Da stupim u brak sa njom/njim»). Zadatak ispitanika je bio da znakom plus označi ako želi jedan od odnosa sa određenim narodom i znak minus, ako ne želi taj odnos.

**Skala autoritarnosti (F-skala)** predstavlja modifikaciju Adornove F-skale, i skraćena je na petnaest ajtema. Slaganje s ponuđenim tvrdnjama procjenjuje se na petostepenoj skali.

**Skala nacionalne vezanosti i otvorenosti prema svijetu**, autor Milosavljević, ima dvije subskale. Jedna mjeri nacionalnu vezanost, a druga otvorenost prema svijetu (autor Milosavljević, 1990). Nacionalna vezanost je operativno definisana (ajtemima skale) kao uvjerenja pojedinca da vlastita nacija ima za njega najveću vrijednost i značenje. Ona, uglavnom, odgovara onome što drugi autori podrazumijevaju pod etnocentrizmom. Otvorenost prema svijetu je operativno definisana (item skale) kao otvorenost prema svjetskoj ljudskoj zajednici, uključujući uvjerenja o tome da se napredak pojedinca ostvaruje prevazilaženjem etničkih granica. Tipičan ajtem za mjerenje nacionalne vezanosti glasi: „Vezanost za vlastitu naciju je vrlo poželjna”, a za mjerenje otvorenosti prema svijetu „Kada svijet bude bez nacionalnih granica živjeće se u blagostanju”. Zadatak ispitanika bio je da na petostepenoj skali označe u kom stepenu se slažu sa pojedinom tvrdnjom.

**Skala samopoštovanja**, autori Savić i Dimitrijević, je jedina skala koja je konstruisana za potrebe ovog istraživanja. Sačinjavaju je 15 ajtema, self-koncept se procjenjuje na petostepenoj skali. Pošto je ova skala jedina koja ranije nije korištena provjerili smo njenu pouzdanost i ona iznosi 0.87 mjereno Kronbahovim alfa koeficijentom.

**Skala agresivnosti (Skala «VAPO 98»)**, autora Ignjatović i sar., je urađena u skraćenom S-R formatu, ima 12 situacija i 9 reakcija što daje 36 stimulusa. U okviru svakog pitanja ponuđeni su odgovori prilagođeni Terstonovom modelu.

Pored ovih skala, u upitniku se nalaze i: set pitanja o obimu toksikomanija među mladima, o povjerenju, altruizmu mladih i o karakteristikama preferiranog posla. Oni su formulisani u formi pitanja zatvorenog i otvorenog tipa.

### 2. Procedura ispitivanja

Ispitivanje su proveli u srednjim školama obučeni anketari. Ispitivanje je izvedeno u srednjim školama u najnaseljenijim mjestima u sjevernom regionu Republike Srpske (Banja Luka, Doboj, Prijedor, Derventa, Srpski Brod i Gradiška). Svaki anketar dao je na početku ispitivanja upustvo o cilju ispitivanja, o organizatoru i značaju istraživanja, te naglasili da je ispitivanje

anonimno. Nakon ankete, anketari su vodili su razgovor, diskusiju o temama upitnika. Ispitivanje je trajalo oko 60 minuta. Ispitanici su dobrovoljno i bez ikakve naknade učestvovali u ispitivanju. Ni jedan ispitanik nije odustao na početku ili u toku ispitivanja.

### 3. Uzorak

Istraživanje je izvedeno u šest gradova Republike Srpske (Banja Luka, Doboj, Derventa, Srpski Brod, Prijedor, Gradiška). Uzorak je sačinjavalo 507 učenika četvrtih razreda srednje škole iz deset obrazovnih profila<sup>12</sup>. To su profili: ekonomske struke, elektrotehničke, tehnološke, saobraćajne, prehrambene, medicinske, poljoprivredne struke, te informatičare i gimnazijalce. U uzorku je bilo 229 muških (45,2%) i 278 ženskih (54,8%) ispitanika. Ukupno je anketirano 96,6% isitanika srpske nacionalnosti, i 3,4% ostalih nacionalnosti.

Struktura uzorka prema godini rođenja, izbjegličkom statusu, školskoj spremi roditelja, nacionalnosti roditelja i rodbine data je u tabelama 1,2,3,4 i5.

**Tabela 1. Godina rođenja**

Godian rođenja	frekvencija	procenat
1981 godina	1	,2
1982 godina	13	2,6
1983 godina	422	83,2
1984 godina	71	14,0
Total	507	100,0

**Tabela 2. Izbjeglički status**

	frekvencija	procenat
Domicilni	359	70,8
raseljena i izbjegla lica	148	29,2
ukupno	507	100,0

**Tabela 3. Školska sprema roditelja**

	Stručna sprema oca		Stručna sprema ma	
	frekvencija	procenat	frekvencija	procenat
nema završenu osnovnu školu	3	.6	7	1,4
završena osnovna škola	60	11,8	91	17,9
završena srednja škola	281	55,4	325	64,1
završena viša škola	97	19,1	54	10,7
završen fakultet	61	12,0	30	5,9
Bez podataka	5	1,0		
Ukupno	507	100,0	507	100,0

**Tabela 4.** Nacionalna pripadnost roditelja

	frekvencija	procenat
Roditelji su iste nacionalnosti	451	89,0
Roditelji su različite nacionalnosti	52	10,3
Bez podataka	4	0,7
Ukupno	507	100,0

**Tabela 5.** Nacionalna pripadnost šire rodbine

	frekvencija	procenat
Neko iz rodbine je druge nacionalnosti	307	60,6
Niko iz rodbine nije druge nacionalnosti	200	39,4
Ukupno	507	100,0

Prema ovom istraživanju preko 10% roditelja (otac i majka) su različite nacionalnosti. Prema statističkim analizama<sup>13</sup> u 1990 godini u BiH je bilo 9,15% mješovitih brakova. Slika koju danas imamo u Republici Srpskoj gotovo je identična predratnoj<sup>14</sup>.

O povezanosti različitih nacija u BiH govori i podatak da je preko 60% ispitanika navelo da ima rodbinu druge nacionalnosti.

### **Statistička obrada**

Statistička obrada izvršena je uz pomoć SPSS statističkog paketa. Od tehnika korištene su: frekvencijska analiza, korelaciona analiza, jednosmjerna analiza varijanse, t-test, hi-kvadrat test, Kronbahov alfa-koeficijent.

### III REZULTATI I DISKUSIJA

#### 1. Vrijednosti, odnos prema vlastitoj zemlji, mjestu stanovanja i budućoj profesiji

##### 1.1. Vrijednosti

Vrijednosni su činioci koji motivišu i usmjeravaju ponašanje pojedinaca i društvenih grupa. One su čvrsto povezane sa čovjekovom potrebom za redom i sigurnošću. Zbog toga je u vrijeme opšte društvene i vrijednosne krize važno poznavati vrijednosti mladih "jer se preko njih naslućuje budućnost jednog društva" (Kuzmanović, 1990).

Rezultati istraživanja pokazuju da se mladi, koji su živjeli u Republici Srpskoj za vrijeme i nakon rata, i dalje uglavnom orijentišu na terminalne vrijednosti i vrijednosti koje vode bogatstvu ličnog i društvenog života. Na žalost, može se pretpostaviti da nezadovoljene potrebe u mladosti značajno utiču na vrijednosti u odraslom dobu (navodi Kuzmanović, 1995). Uzevši ovo u obzir, kao i to da je u ratu otežano zadovoljenje D-motiva<sup>15</sup>, opravdano je postaviti pitanje da li će se mladi u budućnosti zadržati na zadovoljenju potreba sa nižeg nivoa hijerarhijske organizacije i da možda neće težiti ostvarivanju svojih potencijala i samoaktuelizacije.

Našim ispitanicima je ponuđeno 16 terminalnih vrijednosti. Značaj svake vrijednosti oni su označili ocjenom od 1 do 5; veća ocjena označava veći značaj vrijednosti za ispitanika. U sledećoj tabeli date su te vrijednosti sa osnovnim rezultatima (M, SD).

**Tabela 6.** Vrijednosti mladih

vrijednosti	M	SD	vrijednosti	M	SD
zdravlje	4,85	,56	nenasilje	4,26	1,12
sloboda	4,74	,67	znanje	4,25	,89
mir	4,70	,69	ispravno djelovanje	3,98	1,02
prijateljstvo	4,67	,73	rad	3,95	,94
ljubav	4,60	,71	hrana	3,79	1,14
istina	4,57	,75	novac	3,46	1,19
iskrenost	4,44	,86	ljepota	3,34	1,18
postovanje	4,40	,81	imetak	3,27	1,15

Upoređivanje dobijenih rezultata u našem istraživanju sa rezultatima istraživanja koja su se ranije bavila problematikom vrijednosti (Kuzmanović, 1990; Popadić, 1990) otežano je zbog razlika u definicijama vrijednosni i razlikama u metodi ispitivanja. Poređenje je otežano i zbog vremenske distance i regiona u kojima su vršena istraživanja. Ipak, uz sva ograničenja, moguće je u izvjesnom stepenu uporediti dobijene rezultate sa rezultatima drugih istraživanja. Tako, vrijednosti: sloboda, mir, prijateljstvo, ljubav su vrijednosti koje su visoko rangovane u velikom broju ranijih istraživanja. Interesantno je da u tim istraživanjima nije nuđeno da ispitanici procjenjuju zdravlje kao vrijednost, dok se u ovom istraživanju pokazalo da je zdravlje procijenjeno kao najvažnija vrijednost. Materijalne vrijednosti: novac, imetak ali i hrana nalaze se, po važnosti, na kraju. Ono što je zabrinjavajuće jeste i to da se: znanje i rad, po važnosti, nalaze na 10 i 12 mjestu, ali i ovakav rezultat se mogao i očekivati s obzirom na društveno-ekonomsku situaciju u poslednjih nekoliko godina.

U tabeli P1. (u prilogu), upoređene su vrijednosti mladića i djevojaka i utvrđene statističke razlike i sličnosti. Iz tabele se može vidjeti da postoji značajan broj vrijednosti po kojima se razlikuju mladići i djevojke. Tako, djevojke više ističu značaj ljubavi, istine, nenasilja, poštovanja, iskrenosti, ispravnog djelovanja i znanja, a mladići ljepote i hrane. Polne razlike u izboru vrijednosti nađene su i u drugim istraživanjima i one su djelimično objašnjene razlikama u socijalizaciji (Milosavljević, 2000).

Kod mladića nađena je i veza izbjeglištva sa nekim od vrijednosti. Tako, mladići koji su izbjeglice više ističu nenasilje kao vrijednost ( $p < .05$ ), dok domicilni više ističu značaj znanja ( $p < .05$ ) i značaj imetka ( $p < .05$ ). Ovakva veza nije nađena kod djevojaka.

Nađene su i niske (njihova vrijednost se kreće do 0.20), ali statistički značajne korelacije ( $p < 0.01$ ) između rezultata na skalama agresivnosti i nacionalne vezanosti sa jedne i vrijednosti sa druge strane. Mladi koji imaju veći skor na skali agresivnosti više ističu značaj novca i imetka. Slično, mladi koji imaju više skorove na skali nacionalne vezanosti više ističu novac, imetak, dok oni koji imaju niže skorove na ovoj skali preferiraju iskrenost i ispravno djelovanje.

## 1.2. Vezanost za mjesto boravka

Vezanost mladih za mjesto boravka ispitivano je skalom od 10 ajtema. Ajtemi su bili namijenjeni utvrđivanju emocionalne vezanosti i spremnosti da se napusti mjesto boravka i zemlja. Prema odgovorima (tabela 7.) može se vidjeti da 41.2% naših ispitanika ne bi željelo da živi u nekoj drugoj zemlji, dok ostalih 58.8% pokazuje potencijalnu želju da živi u nekoj drugoj državi.

**Tabela 7.** Procenat iskazane želje za migracijama iz Republike Srpske i unutar Republike Srpske

	Vezanost za mjesto boravka	
	ostati	napustiti
Migracije izvan Republike Srpske	41,2%	58,8%
Migracije unutar Republike Srpske	86,4%	13,6%
Izbjeglice	34%	66%
Domicilni	44%	56%

Što se tiče unutrašnjih migracija, možemo vidjeti (Tabela 7) da većina naših ispitanika ne pokazuje veliku želju za unutrašnjim preseljenjem (86.4%), dok 13,6% pokazuje tu želju, i to uglavnom za preseljenje u Banjaluku, najveći grad u RS. Nepostojanje želje za unutrašnjim migracijama pokazuje da je većina mladih u sadašnjoj situaciji vezani za sadašnje mjesto boravka i ne iskazuju želju za unutrašnjim migracijama.

Izbjeglice su više spremni za napuštanje republike Srpske od domicilnog stanovništva. Njih oko 66% želi da napusti republiku Srpsku (tabela 7.). Razlika između procenta izbjeglica (66%) i procenta neizbjeglica (56%) koji žele napustiti Republiku Srpsku je statistički značajna na nivou  $p < .01$ .

**Tabela 8.** Emocionalna vezanost za sadašnje mjesto boravka mjerena skalom EVH

Stepen vezanost			
Teorijski minimum na skali EVH	Teorijski prosjek vezanosti na skali EVH	Teorijski maksimum vezanosti na skali EVH	Prosječna dobijena vezanost na skali EVH (N=463)
10	30	50	30,69 SD=6,58

Na našoj skali (EVH) emocionalne vezanosti za mjesto boravka (rezultati u tabeli P4, u Prilogu) teorijski minimum iznosi 10 i označava nepostojanje vezanosti za mjesto boravka, dok je maksimum 50 i označava potpuno zadovoljstvo sadašnjim mjestom boravka. Prosječan skor iskazane vezanosti naših ispitanika iznosi 30,6, dok teorijska sredina iznosi 30, i po tome vidimo da su naši ispitanici ambivalentni prema sadašnjem mjestu boravka (tabela 8). Oni su još uvijek emotivno vezani sa svoje mjesto, ali vjerovatno opažaju i nemogućnost ostvarivanja nekih ciljeva, te otud i tako iskazana vezanost za mjesto boravka

### 1.3. Osjećanja koja se bude u vezi sa školom

Naša škola još uvijek nosi tragove prošlosti. Opterećena je obimnim programima, zastarjelim metodama rada, insistira na usvajanju činjenica i nedovoljno pažnje poklanja kreativnosti. Osim toga, odnosi učenik-nastavnik su još uvijek zasnovani na nedovoljnoj slobodi i inicijativi učenika. Ukupna reforma programa i metoda učenja, kao i odnosi učenik-nastavnik su upravo predmet analiza. Istovremeno se čine i značajni koraci ka temeljitoj reformi škole.

Jedan dio upitnika bavio se i problemom doživljaja škole. Ispitanici su trebali da ispod 16 nacrtanih likova koji izražavaju različita osjećanja prema školi okruže pridjev koji opisuje njihovo raspoloženje prema školi. Ispitanici su bez ograničenja mogli da označe ona raspoloženja koja se kod njih javljaju «kad se sjete škole». U sledećim tabelama (broj 9 i 10) dato je po pet najfrekventnijih pozitivnih i negativnih atribucija doživljaja škole u zavisnosti od pola učenika.

**Tabela 9.** Najznačajnije pozitivne atribucije doživljaja škole

	ponosno		ugodno		zahvalno		radoznalo		sretno	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
<b>M</b>	57	24,9	73	31,9	46	20,1	59	25,8	59	25,8
<b>Ž</b>	77	27,7	105	37,8	51	18,3	107	38,5	82	29,5
<b>Ukupno</b>	134	26,4	178	35,1	97	19,1	166	32,7	141	27,8

**Tabela 10.** Najznačajnije negativne atribucije doživljaja škole

	dosadno		zabrinuto		iritirano		uplašeno		nervozno	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
<b>M</b>	62	27,1	56	24,5	18	7,9	6	2,9	45	19,7
<b>Ž</b>	61	21,9	129	46,4	30	10,8	52	18,7	80	28,8
<b>Ukupno</b>	123	24,3	185	36,5	48	9,5	58	11,4	125	24,7

Iz tabela 9. i 10. se može vidjeti da postoje dvije grupe atribucija doživljaja škole. Najčešća atribucija doživljaja je zabrinutost. Od ostalih negativnih atribucija doživljaja škole treba istaći osjećanje nervoze i dosade. Ove atribucije su se javile kod jedne četvrtine ispitanika. Kod svakog desetog ispitanika škola budi osjećanje uplašenosti ili iritiranosti što je svakako neprijatno i potrebno ukloniti iz škole.

Oko jedne trećine ispitanika je navelo da se osjećaju ugodno i radoznalo i ovo su najvažnije pozitivne atribucije škole. Osim toga, skoro svaki četvrti ispitanik je naveo da se, pri pomisli na školu, osjeća sretno, ponosno, ili zahvalno.

Iz gore navedenih tabela može se primijetiti da se muškarci i djevojke razlikuju u pojedinim atribucijama doživljaja škole. Tako se djevojke značajno češće ( $p < .01$ ) nego muškarci osjećaju zabrinuto, uplašeno, radoznalo, ali i nervozno ( $p < .05$ ) pri sjećanju na školu.



Gledajući uzorak u cjelini, ali i posebno muškarce i djevojke, obrazovanje majke je u vezi sa osjećanjima vezanim za školu. Djevojke, čije majke imaju više obrazovanje se značajno češće osjećaju dosadno pri pomisli na školu, nego djevojke čije majke su manje obrazovane. Ove djevojke su češće navodile da se osjećaju uplašeno ( $p < .05$ ). Muškarci, čije majke imaju više ili visoko obrazovanje, su navodili da se osjećaju dosadno, iritirano ( $p < .01$ ), ali i nervozno ( $p < .05$ ). Ovakva veza obrazovanja oca s osjećanjima koja su u vezi sa školom nije nađena. Takođe, nije nađena značajna veza ni između izbjeglištva i osjećanja koja se javljaju pri sjećanju na školu.

Treba istaći da postoji veza između preferencije znanja kao vrijednosti i pozitivnih osjećanja vezanih za školu. Mada je korelacija između ove vrijednosti i osjećanje ponosa niska (kreće se oko 0.20) ona je statistički značajna na nivou 0.01.

Značajna veza postoji i između procjene samopoštovanja i osjećanja. Tako, oni koji su navodili pozitivna osjećanja: uzvišeno, ponosno ( $p < .01$ ), ugodno, sretno i ohrabreno ( $p < .05$ ) imali su i veće samopoštovanje, dok su oni koji su navodili da su se, pri pomisli na školu, osjećaju zabrinuto, konfuzno, uplašeno i nervozno imali statistički značajno ( $p < .01$ ) manje samopoštovanje nego oni koji nisu navodili ta osjećanja.

Prema tome, može se reći da su zabrinutost, nervoza i dosada najčešća negativna osjećanja koja srećemo u školi, dok su ugodna, radoznalost, te sreća i ponos pozitivna osjećanja koja se vezuju za školu.

U ovom istraživanju, djevojke su pokazale više negativnih osjećanja od mladića. Zanimljivo je da djeca školovanih roditelja imaju nešto više negativnih asocijacija u vezi sa školom od djece čiji roditelji su nižeg obrazovnog statusa.

I samopštovanje je u vezi sa osjećanjima prema školi. Oni sa višim samopoštovanjem imaju pozitivnija osjećanja prema školi od onih sa nižim samopoštovanjem.

#### **1.4. Karakteristike preferiranog posla**

Od brojnih teškoća sa kojima se mladi susreću spomenućemo samo nezaposlenost. Prema zvaničnim podacima Republičkog zavoda za zapošljavanje u Republici Srpskoj ima 147.749 nezaposlenih osoba. Od toga: 196 nezaposlenih ima od 15 do 18 godina, 4 491 od 18 do 20 godina, 17 593 od 20 do 24godine, 14 791 od 24 do 27 godine<sup>16</sup>. (Napominjemo da u ove podatke ne ulaze mladi koji idu u srednju školu ili fakultet).

U ovakvim okolnostima, mladi su prinuđeni da rade bilo šta, da rade na «crno» i da pritom nemaju socijalno osiguranje. Najčešće nisu u prilici da rade. U ovom istraživanju ispitivani su srednjoškolci i zato je naša pažnja bila usmjerena prema preferiranim budućim zanimanjima. U tabeli 11. date su te preferirane karakteristike tih zanimanja.

**Tabela 11.** Preferirane karakteristike budućeg posla

	M	SD
posao u kome mogu da se ispolje moje sposobnosti o znanja	4,70	,56
posao koji osigurava i sadasnjest i buducnost	4,68	,60
posao kroz koji mogu da pomognem drugima	4,42	,78
posao koji svi cijene i priznaju kao drustveno koristan	4,05	1,01
posao koji omogucava brzo napredovanje u sluzbi	3,98	,97
posao koji omogucuje ispoljavanje kreativnosti	3,91	1,02
posao u kome mogu sam odredjivati svoje zadatke	3,64	1,08
posao koji ne zahtijeva posebne napore	3,15	1,16
bilo kakav posao koji je dobro placen	3,11	1,17
posao koji covjeku omogucuje da covjek postane slavan i poznat	3,00	1,29

Iz tabele se vidi da mladi preferiraju posao u kome mogu da ispolje svoje sposobnosti i znanja, posao koji im može obezbijediti zadovoljenje osnovnih poteba i osigurati budućnost ali i posao u kome mogu pomoći drugima. Ovo je u skladu sa nekim drugim nalazima (Pajević, 1985; Savić, 2000). Mladi su rukovođeni unutrašnjim motivima, potrebom za pomaganje drugima, ali i željom da se osigura vlastita budućnost. Uzevši ovo u obzir, kao i to da se novac, kao vrijednost, nalazi među poslednjima, može se zaključiti da mladi prije svega žele posao, mogućnost da rade. Taj posao bi im trebao omogućiti da ispolje svoje potencijale i na taj način se dalje razvijaju. Ovo vrijedi i za mladiće i djevojke. Međutim, oni se razlikuju u preferenciji skoro svih drugih karakteristika posla. U tabeli P5 (Prilog) date su prosječne vrijednosti za svaku karakteristiku posla posebno za mladiće i djevojke, kao i vrijednosti t-testa. Može se primijetiti da je djevojkama važnije nego mladićima da mogu pomagati drugima. Ovo je u skladu sa nalazima da djevojke ispoljavaju više altruizma. Mladići više preferiraju dobro plaćene poslove, poslove u kojima mogu “sami određivati svoje zadatke”, koji omogućavaju brzo napredovanje u službi, i mogućnost da se postane slavan i poznat, zatim posao koji ne zahtijeva velike napore. Osim dvije najvažnije karakteristike, mladići i djevojke se ne razlikuju ni po isticanju značaja društvene korisnosti posla i mogućnosti da se kroz posao ispolji kreativnost. Mladići čiji su očevi višeg obrazovanja (viša škola ili fakultet) više ističu značaj mogućnosti da kroz posao ispolje svoje sposobnosti i znanja ( $p < .01$ ), dok mladići čije majke imaju završenu osnovnu školu u odnosu na mladiće čije majke imaju završenu srednju školu, preferiraju one poslove koji osiguravaju sadašnjost i budućnost ( $p < .01$ ). Djevojke čije majke imaju višu stručnu spremu manje od ostalih ističu materijalnu stranu posla ( $p < .01$ ).

Treba istaći da postoji značajna veza ( $p < .05$ ) između samopoštovanja i mogućnosti da se kroz posao ispolje sposobnosti i znanja, i mogućnost da se samostalno određuju svoji zadaci.

Uticaj izbještva na preferenciju karakteristika posla nije nađena.

## **2. Nacionalna vezanost, etničke distance i autoritarnost**

### **2.1. Nacionalna vezanost**

Pripadnost nacionalnoj grupi, kao danas vrlo vidljiva i relevantna činjenica u socijalnim odnosima, pogotovo u državama nastalim raspadom SFR Jugoslavije, postaje veoma značajna činjenica u oblikovanju psiholoških dispozicija pojedinca, i to, prvenstveno, kroz formiranje nacionalnog identiteta kao dijela socijalnog i ličnog identiteta.

U empirijskim istraživanjima nacionalni identitet se najčešće definiše kao sistem nacionalnih stavova ali, za razliku od nekih drugih stavova, ovi stavovi su rijetko rezultat ličnog uviđanja zasnovanog na realnoj argumentaciji, a najčešće su posljedice indoktrinacije - učenja u kojem su afektivni činiooci jači od racionalnih.

Istraživanjem nacionalnog identiteta, odnosno nacionalne vezanosti, na prostorima bivše Jugoslavije su se najdetaljnije bavili Rot i Havelka (1973) i Đurić (1980). Rot i Havelka smatraju da je opravdano pretpostaviti postojanje pet oblika nacionalne vezanosti: isključiva nacionalna vezanost za sopstvenu naciju, istaknuta nacionalna vezanost, podijeljena vezanost za sopstvenu naciju i čovječanstvo u cjelini, opšteljudska vezanost i nepostojanje nacionalne vezanosti. Pantić (1975, 1980), s druge strane, smatra da se ovi termini odnose na istu suštinu, tj. da se ovi oblici mogu poredati duž jednog kontinuuma: "zatvorenost (izolacionizam) - otvorenost prema svetu", koji podrazumijeva razne odnose prema etničkom (nacionalnom) pripadanju.

U našem istraživanju korištena je skala nacionalne vezanosti i otvorenosti prema svijetu (Milosavljević, 1990).

Rezultati u tabeli 12. pokazuju, prvo, da je evidentna nacionalna vezanost i, drugo, da ona nije naglašena. O naglašenoj manifestnoj nacionalnoj vezanosti moglo bi se govoriti da je dobivena veća aritmetička sredina za subskalu nacionalne vezanosti. Naime, aritmetička sredina  $M=20,60$ , na petostepenoj skali od 6 ajtema (tabela 12.) je manja od veličine koju predstavlja odgovor „Uglavnom se slažem”, odnosno odgovor kojim se na petostepenoj skali iskazuje nacionalna vezanost. Prema, tome, aritmetička sredina za cijeli uzorak,  $M=20,60$ , je bliža odgovoru na petostepenoj skali „Neodlučan sam”, nego odgovoru „Uglavnom se slažem”. Zbog toga je moguće kazati da je nacionalna vezanost samo evidentna, ali ne naglašeno manifestna kod naših ispitanika.

**Tabela 12.** Nacionalna vezanost i mladi.

Nacionalna vezanost	N	M	SD	t
Djevojke (Ž)	275	20,20	4,03	2,819**
Mladići (M)	224	21,30	4,42	
Izbjegllice	146	22,10	4,38	2,113**
Neizbjegllice	351	20,40	4,34	
<b>Ukupno</b>	499	20,70	4,38	

\*\* Značajno na nivou  $p < 0,01$

**Tabela 13.** Otvorenost prema svijetu i mladi

Otvorenost prema svijetu	N	M	SD	t
Djevojke (Ž)	272	23,80	3,76	6,812**
Mladići (M)	222	21,30	4,44	
Izbjegllice	146	22,10	4,38	1,669 NS
Neizbjegllice	348	22,80	4,21	
<b>Ukupno</b>	494	22,60	4,27	

\*\* Značajno na nivou  $p < 0,01$  NS nije značajno na nivou  $p > 0,05$

**Tabela 14.** Odnos otvorenosti prema svijetu i nacionalne vezanosti zacijeli uzorak

Vrsta relacije	N	M	SD	t
Otvorenost prema svijetu	494	22,60	4,27	6,921**
Nacionalna vezanost	499	20,7	4,38	

\*\*Značajno na nivou  $p < 0,01$

Dalje naši rezultati pokazuju (tabela 13.) da je nacionalna vezanost statistički značajno više evidentna kod dječaka nego kod djevojčica ( $p < 0,01$ ), i kod izbjeglica nego kod neizbjeglica ( $p < 0,01$ ). Egzistenciju nacionalne vezanosti moguće je objašnjavati teorijom socijalne self-kategorizacije odnosno socijalnog identiteta. Socijalna self – kategorizacija ili socijalni identitet prema brojnim autorima (npr. Turner, 1981, 1991, Tajfel, 1982, Widdicombe, 1988,) bazira se na komparaciji pojedinca sa drugim ljudima definisanim u ingrupe (intimne, preferirane grupe) i autgrupe (tuđe, grupe strane pojedincu). Socijalni identitet uključuje aspekte odgovora na pitanje kojim socijalnim grupama pojedinac pripada odnosno odgovorima koji, npr. glase „Ja sam te i te nacije”, „Ja sam protestant” itd. U skladu s tim teorijama nacionalna vezanost se očekuje u socijalnim grupama, a stepen njene egzistencije, pretpostavlja se, zavisi od socijalnog konteksta, habitata pojedinca, odnosno, u kojoj mjeri se ona instrumentalizuje u društvu.

Otvorenost prema svijetu, (operativno definisana kao otvorenost prema svjetskoj ljudskoj zajednici, uključujući uvjerenja o tome da se napredak pojedinca ostvaruje prevazilaženjem etničkih granica), je za cijeli uzorak ovog ispitivanja statistički značajno veša od nacionalne vezanosti ( $p < 0,01$ , tabela 14.). Djevojčice se statistički značajno razlikuju od dječaka ( $p < 0,01$ , tabela 13.), u pogledu otvorenosti prema svijetu. Izbjeglice i neizbjeglice se u tom pogledu statistički značajno ne razlikuju (tabela 13). Prema tome, može se konstatovati da je otvorenost mlaih prema svijetu kao ljudskoj zajednici veća od nacionalne vezanosti. Objašnjenja razlika između dječaka i djevojčica u pogledu nacionalne vezanosti, kao i otvorenosti prema svijetu, odnosno veće otvorenosti djevojčica prema svijetu i manje vezanosti za naciju od dječaka, mogu dati teorije socijalnog učenja. Drugim riječima, kako se može zaključiti iz radova nekih autora (npr. Stone, Church, 1983), socijalno učenje doprinosi da se dječaci i djevojčice razlikuju jedni od drugih u vrijednostima, izboru grupa, igrama koje igraju i stvarima koje skupljaju.

## 2.2 Etnička distanca

Pojam socijalne distance u socijalnu psihologiju uveo je E. Bogardus. On je odabrao sedam različitih vrsta socijalnih odnosa koji se međusobno razlikuju u pogledu stepena intimnosti koji je u njima prisutan.

Počevši od najintimnijeg, ti odnosi su: 1. Srodstvo putem braka, 2. Članstvo u istom klubu kao izraz bliskog prijateljstva, 3. Susjedstvo, stanovanje u istoj ulici, 4. Zaposlenje u istoj profesiji, 5. Državljanstvo, stalan stanovnik iste države, 6. Samo posjetilac zemlje, 7. Isključenje iz zemlje

Formulisani u vidu pitanja na koja se odgovara sa "da" ili "ne", ovi odnosi čine poznatu Bogardusovu skalu socijalne distance. Socijalna distanca se u stvari ispituje kao spremnost za uspostavljanje odnosa različite bliskosti.

Pored nekih ranijih istraživanja etničkih distanci, za nas je sada značajno da spomenemo istraživanje u kojem je ispitivan stepen etničke distance 790 srednjoškolaca iz Beograda i Kragujevca prema Slovencima, Hrvatima, Makedoncima, Nijemcima, Bugarima, Rusima, Amerikancima, Englezima, Austrijancima i crncima (Rot i Havelka, 1973). Rezultati su pokazali da nema ni jednog naroda za koji se ne prihvata najmanje tri odnosa. Prosjek prihvatanja jugoslovenskih naroda je 5.61, a ostalih 4.68, što je vrlo visoko jer je maksimalni rezultat 7. Najmanji je bio stepen prihvatanja Bugara i Nijemaca. Ispitanici iz Kragujevca su pokazivali nešto

veću distancu prema Nijemcima, Bugarima, Amerikancima i Englezima, dok značajnih polnih razlika nije bilo.

Diplomski rad Branke Lučić, rađen u novembru 1996., bavio se etničkom distancom Srba u Srpskom Sarajevu. Istraživanje je pokazalo da se Srbi najviše distanciraju od Muslimana i Hrvata, manje od Amerikanaca i Rusa, a najmanje od Srba iz Srbije. Distanciranje od Amerikanaca je veće od distanciranja prema Rusima. Pored nekih drugih veza, pokazalo se da obrazovanje oca značajno utiče na stepen distanciranja: manju distancu pokazuju oni čiji otac je završio višu ili visoku školu.

Istraživanje radjeno 1999. godine, u Republici Srpskoj, na uzorku srednjoškolaca (Turjačanin, 2000.) pokazalo je da je najizraženija distanca prema Albancima, gdje se prosječno prihvata manje od jednog ponudjenog odnosa od mogućih sedam. Slijedi, druga po izraženosti, distanca prema Romima, pa prema Bošnjacima i Hrvatima. Veličina distance prema Nijemcima, Amerikancima, Englezima, Italijanima i Špancima slijedi ove prethodne. Distanca prema Rusima je najmanja.

**Tabela 15: Preferencije naroda**

Narodi	Procenti prihvaćenih odnosa
SRBI	97.76
RUSI	72.98
ITALIJANI	64.92
HRVATI	48.42
AMERIKANCI	46.25
NIJEMCI	42.43
BOSNJACI	38.78
ROMI	31.47
ALBANCI	15.82

U ovom istraživanju, iz Tabele 15, koja prikazuje prosječne procenete prihvaćenih odnosa sa pojedinim narodima, možemo vidjeti da, pored Srba, najprihvaćeniji narod jesu Rusi. Za Ruse se vjeruje da su narod tradicionalno prijateljski orijentisan prema Srbima, te ovaj nalaz nije neočekivan, niti nov. Tu su i Italijani, narod za koji se obično vežu pozitivne stereotipne predstave, a budući da se u proteklom ratu nisu stavljali previše ni na čiju stranu, "zavrijedili" su visoko mjesto na listi preferencija (odnosno nedistanciranja). Posljednji na listi preferencija, odnosno prvi na listi distanciranja, jesu Albanci, narod koji je već duže vrijeme prvi na listi distanciranja što se tiče srpskih ispitanika. Romi, tradicionalno marginalizovana socijalna grupa su drugi na listi distanciranja, a Bošnjaci treći. Ovo su podaci koji se skoro u potpunosti slažu sa rezultatima istraživanja na sličnom uzorku 1999. godine (Turjačanin, 2000.)

Ispitanici se po distancama statistički značajno razlikuju po polu (Tabela P6, Prilog), tako da ženski ispitanici značajno više prihvataju odnose sa Bošnjacima i Hrvatima, dok muški ispitanici više prihvataju odnose sa Rusima

Ako uporedimo ispitanike koji spadaju u kategoriju domaćeg stanovništva sa onima koji su izbjegli ili raseljeni (Tabela P7, Prilog), vidimo da se razlikuju u etničkoj distanci samo prema Rusima, i to tako da izbjegli i raseljeni više prihvataju odnose sa njima

Kad poredimo ispitanike kojima su roditelji iste nacionalnosti sa onima koji imaju roditelje različite nacionalnosti (Tabela P8, Prilog), nalazimo da ispitanici koji imaju roditelje različite nacionalnosti značajno više prihvataju odnose sa različitim nacijama, a takođe i pokazuju ukupno veći stepen prihvatanja drugih nacija

Kad uporedimo ispitanike koji imaju rodbinu druge nacionalnosti sa onima koji takve rodbine nemaju (Tabela P9, Prilog), nalazimo da ispitanici koji imaju rodbinu druge nacionalnosti značajno više prihvataju odnose sa različitim nacijama, a takođe i pokazuju ukupno veći stepen prihvatanja drugih nacija.

Kad poredimo ispitanike koji imaju prijatelje druge nacionalnosti sa onima koji takve rodbine nemaju (Tabela P10, Prilog), nalazimo da ispitanici koji imaju prijatelje druge nacionalnosti značajno više prihvataju odnose sa različitim nacijama, a takođe i pokazuju ukupno veći stepen prihvatanja drugih nacija.

Iz prethodnih analiza može se jasno vidjeti da su prijateljstva i rodbinske veze sa pripadnicima drugih naroda (heterogenost etniciteta najužih personalnih veza) najznačajniji faktori koji doprinose smanjivanju distanci među nacijama. Znači, izolacija je važan faktor kod formiranja ksenofobičnog obrasca mišljenja i ponašanja, a komunikacija sa različitim ljudima doprinosi proširenju vidika i toleranciji različitosti. Republika Srpska, kao uostalom i drugi entitet - Federacija BiH, je još uvijek dosta zatvorena i nacionalno homogena, sa malim mogućnostima putovanja i susretanja različitih grupa ljudi, što zbog materijalnih, što zbog političkih razloga. Ovoj zemlji (BiH) je potrebna regionalna i šira evropska integracija. Sve dok Republika Srpska (i BiH) bude izolovana to će za posledicu imati i veoma jake nacionalne identifikacije malih grupa i stereotipnih načina mišljenja, kao i predrasuda prema drugim nacionalnim grupama.

### **2.3. Autoritarnost**

Iako postoje različiti koncepti mjerenja autoritarnosti, mi smo se u našem istraživanju držali koncepta koji je baziran na Adornovim (T. Adorno i sar., 1950) istraživanjima. Jedan od najvažnijih razloga za to usmjerenje je i taj što je u većini istraživanja autoritarnosti kod nas korištena modifikovana skala autoritarnosti iz navedenog istraživanja (tamo je zvana F-skala ili skala fašizma).

Autoritarnost predstavlja psihološki potencijal za nedemokratsku orijentaciju, posebno kad je riječ o odnosu pojedinca prema nacijama i etničkim grupama, i zato je moramo uzeti u razmatranje kad govorimo o etničkim odnosima.

Prvo obimnije istraživanje autoritarnosti, na učenicima gimnazije i industrijskih škola (Rot i Havelka, 1973.), pokazalo je da je autoritarnost u bivšoj Jugoslaviji, bila vrlo visoka, među najvišima u svijetu. I brojna druga istraživanja (Kuzmanović, 1987 i Pantić, 1977, 1981, 1990) pokazuju veoma visok stepen autoritarnosti ispitanika. Često se kao primjer navodi jedna stavka iz Adornove skale: »Poslušnost i poštovanje autoriteta su najvažnije vrline koje djeca treba da nauče«. Pantić navodi da 70% mladih u Srbiji s početka osamdesetih godina prihvata tu tvrdnju (Pantić, 1981), a isti procenat navodi i Kuzmanović za uzorak zaposlenih u privredi (Kuzmanović, 1987). Istraživanja su takodje pokazala negativnu korelaciju stepena autoritarnosti i obrazovnog statusa roditelja, tako da što su roditelji obrazovaniji to je u manjem stepenu izražena autoritarnost kao karakteristika ličnosti mladih.

Autoritarnost, mjerena našim upitnikom, je prilično izražena, kao i u ranijim jugoslovenskim istraživanjima, te pokazuje odstupanje u pozitivnom smjeru. Prosječan rezultat koji je dobijen u našem istraživanju iznosi 48. Na skali od 15 ajtema dobijeni skor 15 značio bi uopšte ne postojanje autoritativnosti, a 75 maksimalnu autoritarnost. Znači da naši ispitanici ipak naginju u pravcu povećane autoritarnosti. Ako analiziramo rezultate na pojedinim ajtemima naše skale, uočavamo da čak 81% naših ispitanika prihvata tvrdnju "Poslušnost i poštovanje autoriteta su najvažnije vrline koje djeca treba da nauče". Takođe, i tvrdnje kao što su: "Najgora su ona djeca koja ne osjećaju veliku ljubav, zahvalnost i postovanje prema svojim roditeljima" (75%) ili "Seksualni kriminal zaslužuje više od kazne zatvorom-takve kriminalce treba javno bicevati, ili ih jos gore kazniti" (74%) pokazuju gotovo opštu prihvaćenost među mladima. (tabela P11, Prilog)

Skloni smo mišljenju da se ovi nalazi mogu tumačiti kulturnim faktorima naše sredine, koja je zasićena tradicionalno-patrijarhalnim vrijednostima što je u skladu sa nalazima Rota i Havelke (1973) i Kuzmanovića (1994).

Razlika u autoritarnosti među relevantnim sociodemografskim grupama nema osim u slučaju onih koji imaju ili nemaju etnički homogene nuklearne ili proširene porodice. Ispitanici koji imaju nacionalno mješovite porodice pokazuju značajno manje izraženu autoritarnost.

### 3. Toksikomanije

Mladi u Republici Srpskoj sve više koriste duvan, alkohol i razne vrste droga. Broj korisnika i sve niža njihova starosna dob postaju alarmanti.

U bivšoj Jugoslaviji droga se nalazila među mladima u školi do 10%, a među mladim narkomanima čak ih je bilo 30 odsto mlađih od 12 godina (Milosavljević, 1997).

Broj stvarnih alkoholičara i korisnika droge je teško utvrditi zbog takozvanih "tamnih brojeva".

Što se tiče pušenja, neka novija istraživanja (Izveštaj o humanom razvoju mladih u BiH, 2000) pokazuje da je u Republici Srpskoj među mladima 1999. godine bilo 50 odsto pušača (ispitivanje je izvedeno na nešto starijem uzorku od ovog u našem istraživanju).

#### Cigarete

Rezultati ovog istraživanja pokazuju da 28,8 osto ispitanika dnevno puši od jedne do 20 cigareta i više. Djevojake su u 36,3 odsto slučajeva pušači, muškarci puše manje, odnosno u 19.6 odsto slučajeva.

Stručna sprema roditelja nije značajnije povezana sa upotrebom duvana, ali je zato pušenje značajno povezano sa stepenom samopoštovanja. Mladi pušači imaju niži stepen samopoštovanja od nepušača. Ova razlika je statistički značajna ( $p < .01$ ).

**Tabela 16.** Pušenje

koliko cigareta pušite dnevno	frekvencija	procenat
uopšte ne pušim	361	71,2
1-5 cigareta	61	12,0
6-10 cigareta	45	8,9
11-20 cigareta	28	5,5
više od 20 cigareta dnevno	12	2,4
<b>Ukupno</b>	<b>507</b>	<b>100,0</b>

#### Alkohol

Upotreba alkohola u našoj sredini je dio socijalne komunikacije i djeca se od najranijeg uzrasta u porodici susreću sa alkoholom kao redovnim pratiocem svih socijalnih interakcija. Čašica

je prisutna u svim porodičnim okupljanjima, druženjima, proslavama i žalosti. Djeci i mladim je najteže da se odupru pritisku grupe.

Veoma je teško ustanoviti tačan broj korisnika alkohola u svim populacijama. Broj registrovanih alkoholičara i povećanje proizvodnje alkoholnih pića su samo neke mjere koje je potrebno višestruko uvećati da bi se dobila koliko toliko realna slika o ovom zlu.

**Tablela 17.** Konzumacija alkohola u poslednjih 30 dana

koliko si puta uzimao alkoholna pica u poslednjih 30 dana	frekvencija	procenat
uopste nisam	214	42,2
1-2 puta	179	35,3
3-5 puta	89	17,6
6-10 puta	15	3,0
vise od 10 puta	10	2,0
<b>Ukupno</b>	<b>507</b>	<b>100,0</b>

Rezultati ovog istraživanja pokazuju da 42,2 odsto ispitanika u poslednjih 30 dana nije konzumiralo alkohol, a 57,8 odsto je uzimalo alkohol u tom periodu i to od 1 do 10 puta i više. Među mladim (57,8 odsto) koji uzimaju alkoholna pića 22,6 odsto pije više od 3 putamjesečno. Ovi podaci su alarmantni i po broju korisnika i po učestalosti i količini konzumiranog alkohola. Podaci dalje pokazuju da je posezanje za alkoholom češće kod muškaraca (72,5 odsto) nego kod djevojaka (54,3 odsto). Razlika među njima je prilično velika i statistički značajna ( $p < .01$ ).

Uzimanje alkohola nije povezano ni sa školovanošću roditelja, niti samopoštovanjem. Jedino nereligiozni nešto češće od religioznih posežu za pićem.

## Droge

Za razliku od duvana i alkohola upotreba droga u našem okruženju nikada nije bila dublje ukorijenjena. Zato su podaci o stalnom povećanju broja ovisnika i snižavanju starosne granice alarmantni. Broj ovisnika je teško utvrditi, kao i broj onih koji su samo došli u kontakt sa drogom. S obzirom da je trgovina drogom jedan od najprofitabilnijih poslova, pritisak na mlade je izuzetno velik. Kroz našu zemlju vrši se tranzit droge što utiče na njihovu lakšu dostupnost.

Rezultati pokazuju da 82,1% odsto ispitanih nisu probali drogu, dok ih je 16,2% došlo u kontakt sa nekom od droga. Od onih koji su došli u kontakt sa drogom veći je procenat mladića (21,5 odsto) u odnosu na djevojke (12,3 odsto)

**Tabela 17.** Iskustvo sa drogama

jesi li probao/la neku od tih droga	frekvencija	Validni procenat
nisam	416	82,1
jednom	34	6,7
nekoliko puta	32	6,3
vise puta	16	3,2
Bez podataka	9	1,8
<b>Ukupno</b>	<b>507</b>	<b>100,0</b>



Broj korisnika droga se povećava povećanjem stručne spreme roditelja, što znači da se djeca obrazovanih roditelja nalaze pod većim rizikom od djece iz neškoloranih porodica. Upotreba droga nije značajnije povezana ni sa samopoštovanjem niti religioznošću, niti drugim ispitivanim varijablama. Konzumiranje droga je jedino povezano sa autoritarnošću. Naime, mladi skloni autoritarnim stavovima manje pribjegavaju drogama od onih sa nižim skorom na skali autoritarnosti.

Prema procjenama ispitanika, pored marihuana, najviše se koristi ekstazi, inhalati, heroin a najmanje amfetamini i LSD (tabela 19.).

**Tabela 19.** Procjena o zastupljenosti pojedinih droga u Republici Srpskoj

	marihuana		LSD		amfetamini		ekstazi		heroin		inhalati	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
<b>ni malo</b>	34	6,7	73	14,4	64	12,6	57	11,2	75	14,8	69	13,6
<b>Malo</b>	75	14,8	66	13,0	44	8,7	83	16,4	87	17,2	92	18,1
<b>mnogo</b>	244	48,1	27	5,3	31	6,1	98	19,3	33	6,5	71	14,0
<b>ne znam</b>	151	29,8	331	65,3	355	70,0	262	51,7	300	59,2	268	52,9
<b>Bez podataka</b>	3	,6	10	2,0	13	2,6	7	1,4	12	2,4	7	1,4
<b>Ukupno</b>	507	100,0	507	100,0	507	100,0	507	100,0	507	100,0	507	100,0

Procjene mladih o raširenosti pojedinih droga među vršnjacima su nedovoljno pouzdane, ali ipak predstavljaju indikatore koji bi trebalo naknadnim istraživanjima provjeriti. Kada se saberu njihovi odgovori na pitanje o raširenosti droga među mladima (“malo” i “mnogo”) dobija se zabrinjavajuća slika. Prema ovim procjenama najraširenija je upotreba marihuane (62,9 odsto), zatim: ekstazija 37,5 odsto, inhalata 32,1 odsto heroina 23,7 odsto, LSD 18,3 odsto i najmanje amfetamina 14,8 odsto.

#### 4. Slika o sebi (self concept) i uzori mladih

##### 4.1. Slika o sebi (self concept)

Mladi u Republici Srpskoj žive u nepovoljnim poslijeratnim uslovima. Već smo na prethodnim stranicama vidjeli da oni nisu zadovoljni svojim okruženjem za koje vjeruju da im ne može pružiti dobre uslove za dalji razvoj i usavršavanje. Zbog toga, nažalost, mnogi priželjkuju da svoj život nastave negdje na boljem mjestu, odnosno da to postignu odlaskom u inostranstvo (oko 59 %).

Može se postaviti pitanje da li su rat i nepovoljni poslijeratni uslovi uticali i na formiranje slike o sebi, na self koncept koji se na ovom uzrastu (18 godina) nalazi u fazi intenzivnog formiranja i diferencijacije (Marsh, Hattie, 1996). Naravno, na ovo pitanje je teško odgovoriti jer ne postoje odgovarajući podaci iz predratnog perioda. U literaturi se ističe da se ova slika o sebi formira kroz iskustvo koje mladi imaju sa okolinom, odnosno self koncept je pod uticajem

značajnih drugih, potkrepljenja okoline i atribucije vlastitog ponašanja. Po Shevelsonu self koncept nije neki odvojeni entitet u osobi nego hipotetički konstrukt koji je važan i kao ishod relacija sa sredinom i istovremeno medijaciona varijabla u objašnjenju različitih oblika ponašanja mladih (Marsh, 1989). Viljem Džejms je još 1890. godine u svojim "Principima psihologije" napisao posebno poglavlje o self konceptu pridajući mu istaknuto značenje. Ovo je ujedno i najduže poglavlje u knjizi (Marsh and Hattie, 1996). U novije vrijeme interes za self koncept zauzima sve više prostora i sve veći broj autora pokazuje interes za ovo područje istraživanja. Podstaknuti tom činjenicom željeli smo da ispitimo sliku koju mladi u RS imaju o sebi..

Pitanje od koga polazimo je, dakle, kakvu sliku o sebi imaju mladi u RS ili drugim riječima kako oni opažaju sebe? Za ovo istraživanje pripremili smo skalu self kocepta koja prije svega zahvata mjerenje dimenzije samopoštovanja i koja se u našem istraživanju sastoji od 15 ajtema. Prije kratke analize rezultata želimo da istaknemo još i činjenicu da je self kocept usko povezan sa osjećanjima, mišljenjem i ponašanjem osobe. (Havelka 1992). Ispitujući self koncept mi zapravo aproksimiramo relevantne podatke za procjenu profila mladih u RS i stičemo jasniju sliku o njihovoj usmjerenosti, motivaciji i opažanju vlastitog položaja u društvu..

**Tabela 20.** Skala samopoštovanja

	Potpuno tačno		Uglavnom tačno		Neodlučan sam		Uglavnom netačno		Potpuno netačno	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Imam pozitivan stav prema sebi	234	46,4	202	40,1	41	8,1	22	4,4	5	1,0
Osjećam da sam osoba koja vrijedi isto koliko i drugi	229	45,4	185	36,7	41	8,1	40	7,9	9	1,8
Osjećam da imam mnogo dobrih osobina	176	35,1	243	48,4	69	13,7	13	2,6	1	0,2
Slažem se dobro sa ukućanima	239	47,4	202	40,1	37	7,3	24	4,8	2	0,4
U cjelini sam zadovoljan samim sobom	136	26,9	276	54,7	56	11,1	28	5,5	9	1,8
Mislim da sam srećan/sretna	103	20,5	265	52,8	95	18,9	29	5,8	10	2,0
Često ne znam šta ću sam sa sobom	50	10,0	123	24,5	67	13,3	180	35,9	82	16,3
Sve u svemu vjerujem da sam gubitnik	5	1,0	15	3,0	28	5,6	112	22,3	343	68,2
Često želim da osjetim više poštovanja prema sebi	95	18,9	150	29,8	102	20,3	106	21,3	50	9,9
Povremeno se osjećam potpuno beskorisnim	33	6,5	87	17,3	88	17,5	192	38,1	104	20,6
Povremeno mislim kako uopšte ne vrijedim	19	3,8	58	11,5	47	9,3	132	26,2	248	49,2
Ponekad osjećam da nemam kontrole nad pravcem kojim sam krenuo u životu	31	6,2	87	17,3	115	22,9	141	28,1	128	25,5
Nisam uvijek siguran šta želim	54	10,7	169	33,6	110	21,9	98	19,5	72	14,3
Imam utisak da život nekako prolazi pored mene, a ja nisam dovoljno uključen	61	12,1	108	21,4	108	21,4	136	26,9	92	18,2
Zabrinut sam za svoju budućnost	155	30,6	171	34,1	90	18,0	57	11,4	28	5,6

Mladići i djevojke, prema našim rezultatima, (tabela 20) imaju uglavnom povoljnu sliku o sebi (pozitivan stav prema sebi ima 86,5 odsto ispitivanih, oni osjećaju da imaju mnogo dobrih osobina 83,5 odsto, zadovoljni su samim sobom 81,6 odsto, misle da su uglavnom srećni 79,3 odsto ispitivanih). Pored pozitivnog stava prema sebi mladi pokazuju i "zabrinutost za svoju budućnost" 64,7 odsto ispitanika, oni "nisu uvijek sigurni šta žele" 44,3 odsto odgovora i istovremeno "osjećaju potrebu za više poštovanja prema sebi" 48,7 odsto odgovora. Osim toga, više od jedne trećine ispitivanih osjeća se zbunjeno jer potvrdno odgovaraju na tvrdnju "često ne znam šta ću sam sa sobom" (34,5 odsto odgovora).

Više samopoštovanja, odnosno pozitivniji self-koncept, pokazuju mladići nego djevojke. Prosječan rezultat na skali je u korist mladića i ta razlika je statistički značajna ( $t=5,365, p<.01$ ). Budući da je self-koncept uveliko određen socijalnim činiocima ovaj rezultat nije neočekivan. Tradicionalno, položaj žene u većini ljudskih zajednica je nepovoljniji od položaja muškarca što, razumljivo, utiče i na sliku o sebi koju oni formiraju u tom društvu.

Mada je društveni položaj izbjeglica i raseljenih lica nepovoljan, u istraživanju slike o sebi, ne nalazimo (statistički) značajne razlike između ove grupe i domicilnog stanovništva.

Rezultati dobijeni u ovom istraživanju takođe pokazuju da su mladi koji ispoljavaju veće samopoštovanje manje agresivni (skala VAPO 98) od onih čiji su skorovi niži na ovoj skali, (korelacija između samopoštovanja i agresivnosti je negativna i iznosi  $-0.312, p<.01$ ). Visoko samopoštovanje pozitivno je povezano sa altruizmom i povjerenjem u ljude (korelacija  $0,178, p<.01$ ). Naša analiza nadalje pokazuje da se mladi sa višim skorom na skali samopoštovanja češće opredjeljuju za buduća zanimanja rukovođeni intrinzičkim nego ekstrinzičkim motivima (korelacija  $0,122, p<.01$ ).

## 4.2. Uzori

Jedan od važnih faktora razvoja ličnosti je ugledanje na uzore i učenje po modelu o kome posebno govori V. Bandura (prema Radonjiću, 1985). Adolescenti nalaze i prihvataju uzore koji im postaju značajan podsticaj u daljem razvoju.

U našem istraživanju željeli smo da utvrdimo najčešće uzore ispitivanih srednjoškolaca.

**Tabela 21.** Moji životni uzori su ...

Uzori	frekvencija	procenti
Obični ljudi	149	29,4
Sportisti	114	22,5
Naučnici	55	10,8
Umjetnici	32	6,3
Glumci	31	6,1
Estradni umjetnici (pjevači)	19	3,7
Političari	13	2,6
Drugi	71	14,0
Nepotpuni odgovori	23	4,5
<b>Ukupno</b>	<b>507</b>	<b>100</b>

Zanimljivo je da “obični ljudi” prednjače kao uzori., da sportisti zauzimaju drugo mjesto po privlačnosti, naučnici treće. Političari su veoma rijetko uzori za mlade što je, vjerovatno, posledica nepovoljnog društvenog stanja za koje se najčešće okrivljuju političari.

Muškarci se od djevojaka razlikuju po tome što značajno češće nalaze uzore među sportistima, dok, istovremeno djevojke svoje uzore (statistički značajno češće od mladića) nalaze među običnim ljudima i glumcima (tabela 21).

Izbjeglice i raseljeni se po svojim uzorima ne razlikuju od domicilnog stanovništva.

## 5. Altruizam i povjerenje u ljude, agresivnost mladih

### 5.1. Altruizam i povjerenje u ljude

Okruženje u kome žive mladi u BiH i Republici srpskoj u posleratnom periodu nije davalo dovoljno podsticaja za razvoj prosocijalnog ponašanja. Teške ratne posledice, poremećaj društvenih vrijednosti i veliko socijalno-ekonomsko raslojavanje stvorilo je ambijent u kome nažalost nema dovoljno prostora za razvoj altruizma i povjerenja u ljude. Naše istraživanje polazi od pokušaja da se utvrde ova dva aspekta prosocijalnog ponašanja. Za ovu priliku poslužili smo se kratkim skalama altruizma i povjerenja autora S. Joksimović i M. Vasić (1990).

**Tabela 22.** Relacije altruizma sa polom, self-konceptom, agresivnošću i autoritarnošću

	Cijeli uzorak		Pol	Self-koncept	Agresivnost	Autoritarnost
	M	SD	t-test	korelacija	korelacija	korelacija
Grijese oni koji smatraju da najvisa vrijednost i mjerilo svega treba da bude samo covjek	3,0714	1,1876	.426	-.098*	.082	.188**
postoje i vazniji drustveni ideli (ciljevi) od slobodne, svjesno razvijene licnosti	2,8044	1,1720	-1.364	-.038	.019	.261**
ima i vaznijih krajnjih ciljeva drustva nego sto je licna sreca svakog covjeka	2,7295	1,2976	3.930**	.02	-.038	.071
treba iskoristiti ljude kad god je to moguće	1,7425	1,0712	4.435**	-.083	.104*	.011
glupo je zrtvovati bilo sta za druge, jersu ljudi nezahvalni	2,7100	1,2186	1.146	-.170**	.193**	.198**
covjek prije svega treba da vodi racuna o sebi i onima koji su mu bliski, a brigu o drugima ljudima da prepusti onima koji su za to zaduzeni	3,3900	1,2251	-.157	-.003	.122*	.234**
zrtvovanje za druge se ne isplati	2,7211	1,1845	2.227*	-.081	.151**	.058
u zivotu je najvaznije brinuti o drugim ljudima i pomagati im	2,7530	1,0771	-1.353	-.105*	-.081	.027
Ukupno	N=507					

\*- statistički značajno na nivou 0.05

\*\* - statistički značajno na nivou 0.01

Ako se pođe od prosječnih rezultata na skali (tabela 22) postaje jasno da niti jedna stavka ne govori o izraženom altruizmu. Vrijednosti su najčešće blizu tačke «neodlučan sam» (na petostepenoj skali Likertovog tipa). O karakterističnom odnosu govori i stavka «čovjek prije svega treba da vodi računa o sebi i onima koji su mu bliski, a brigu o drugima ljudima da prepusti onima koji su za to zaduženi». Mladi ne pokazuju dovoljno spremnosti na angažovanje u altruističkim, prosocijalnim akcijama. Preovladava povlačenje od društvenih problema koji se prepuštaju nekom drugom.

Polne razlike pokazuju da muškarci ispoljavaju manje altruizma od žena ( $p < .01$ ) na tri stavke ove skale.

Zanimljivo je da je autoritarnost usko vezana sa niskim skorovima na skali altruizma. Isto tako su nađene i niske, ali značajne korelacije sa agresivnošću.

Mada su dobijene niske povezanosti sa self-konceptom ipak se naslućuje da razvijeniji self-koncept stoji u pozitivnoj povezanosti sa altruizmom.

**Tabela 23.** Relacije povjerenja u ljude sa polom, self-konceptom, agresivnošću i autoritarnošću

	Cijeli uzorak		Pol	Self-koncept	Agresivnost	Autoritarnost
	M	SD	t-test	korelacija	Korelacija	korelacija
vecina ljudi je postena iz straha da ne budu uhvaceni	2,8805	1,2177	.664	-.154**	.087	.157**
i u najtezim situacijama ljudi nadju snage da ispolje dobrotu i plemenitost	3,9801	1,0370	.044	.097*	-.065	.061
mislim da je vecina ljudi spremna da pomogne drugima	3,2495	1,1654	1.083	.061	-.077	.007
malo ljudi zasluzuje da se sa njima dobro postupa	3,0359	1,1978	2.703**	.007	.069	.227**
ako si dobar prema ljudima i oni ce biti dobri prema tebi	3,4960	1,2821	.378	.121**	.111*	.154**
vecina ljudi sklapa prijateljstva zato sto im mogu biti od koristi	3,3972	1,1575	-.834	-.096*	.116*	.128**
vecina ljudi je sebicna	3,5249	1,1072	-1.920	-.195**	.191**	.156**
ljudi pretjeruju kada govore o manama drugih	4,0000	.9563	-3.404**	-.090*	.118*	.183**
Ukupno	N=507					

\*- statistički značajno na nivou 0.05

\*\* - statistički značajno na nivou 0.01

Prema ovom istraživanju povjerenje u ljude kod naših ispitanika je nisko (tabela 23). Dobijene su najveće aritmetičke sredine na ajtemima: «i u najtežim situacijama ljudi nađu snage da ispolje dobrotu i plemenitost» i «ljudi pretjeruju kada govore o manama drugih». Povjerenje u ljude je najčešće blizu odgovora «neodlučan sam».

Polne razlike ne postoje na ovoj skali. Dobijene su niske korelacije koje govore kako je povjerenje u ljude povezano sa self-konceptom, agresivnosti i autoritarnosti (tabele 23).

## 5.2. O agresivnosti

Agresivnost se u literaturi opisuje kao dimenzija ličnosti i uglavnom se tretira kao dimenzija veće sažetosti (Eysenck), ili se raspoređava u nekoliko pojedinačnih aspekata (R.B. Cattell). Istraživanja (Momirović, 1971, Momirović i Ignjatović, 1977) daju osnovu na kojoj se gradi teorija o dvije vrste agresivnosti.

Ova teorija govori o dvije osnovne vrste agresivnosti, ali utvrđuje i bazičnu agresivnost kao treću, opštiju vrstu, tj. kao faktor trećeg reda. O dvjema osnovnim vrstama agresivnosti se govori kao o faktorima nižeg reda. To su:

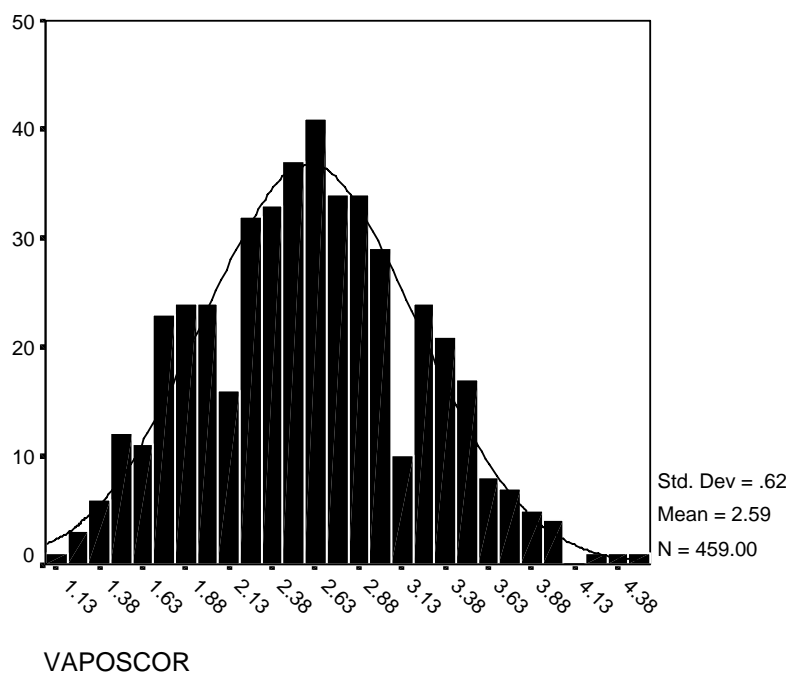
- primarna agresivnost, (bijes) koja predstavlja niz agresivnih ponašanja koja su posljedica ekscitacije centra za napad
- sekundarna agresivnost, posljedica disfunkcije centra za odbranu. U stvari ona predstavlja preobraćeni strah (u vidu povlačenja i sklanjanja od prijetnje).

**Tabela 24.** Tri komponente agresivnosti (frekvencije i procenti)

Intezitet reakcije	Ukupni skor		Somatska komponenta		Bihevioralna komponenta		Emocionalna komponenta	
	frekvencija	procenat	frekvencija	procenat	frekvencija	procenat	frekvencija	procenat
1,00	4	42	8,3	3	,6	8	1,6	1,6
2,00	127	183	36,1	89	17,6	118	23,3	23,3
3,00	237	170	33,5	219	43,2	220	43,4	43,4
4,00	88	66	13,0	142	28,0	110	21,7	21,7
5,00	3	6	1,2	10	2,0	8	1,6	1,6
Total	459	467	92,1	463	91,3	464	91,5	91,5
Bez podataka	48	40	7,9	44	8,7	43	8,5	8,5
Ukupno	507	100,0	507	100,0	507	100,0	507	100,0

Skala VAPO, koja je korištena u ovom istraživanju, se u osnovi sastoji od tri komponente koje se mogu označiti kao somatska, emocionalna i bihevioralna komponenta agresivnosti. Somatska komponenta agresivnosti predstavlja tjelesne indikatore agresivnog ponašanja, (»pocrvenite«, »prebljedite« i »stežete zube«). Emocionalna komponenta je onaj dio koji se odnosi na osjećanja koja su prisutna u agresivnom ponašanju (»u vama ključa bijes«, »bolje da vas ne diraju«, »dođe vam da se pobijete«). Bihevioralna komponenta agresivnosti ovdje je u stvari samo agresivno ponašanje (npr. »psujete«, »iznervirani ste«, »gubite strpljenje«).

**Grafik 1.** Distribucija rezultat na skali agresivnosti



Distribucija skorova agresivnosti (na VAPO skali) ima normalnu raspodjelu, a prosječne vrijednosti slične su rezultatima ranijih istraživanja što indicira da su razlike ili niske ili

zanemarljive u odnosu na istraživanja agresivnosti istom skalom (Momirović, 1971, Momirović i Ignjatović, 1977) koja su vršena na području čitave bivše Jugoslavije. Dobijeni rezultati u ovom istraživanju, nadalje, pokazuju određena odstupanja raspodjele skorova na pojedinim komponentama. Najizraženije odstupanje je kod somatske, a nešto manje kod emocionalne komponente agresivnosti, dok bihevioralna komponenta podržava normalnu raspodjelu. Na osnovu toga se može reći da je bihevioralna agresivnost, kao disfunkcija centra za odbranu, najzastupljeniji oblik agresivnosti, tj. da je kod omladinskog uzorka u RS zastupljenija sekundarna agresivnost.

**Tabela 25. Pol i agresivnost**

	pol	N	M	SD	t
VAPO SCOR	muški	206	2.5081	.6289	-2.534*
	ženski	253	2.6551	.6095	

\* znači da je razlika statistički značajna na nivou 0.05.

**Tabela 26. Izbjeglištvo i agresivnost**

	u koju kategoriju stanovništva spadate	N	M	SD	t
VAPO SCOR	Domće	331	2.5633	.6223	-1.435
	raseljena i izbjegla lica	128	2.6560	.6184	

Rezultati koji su dobijeni na ispitivanom uzorku u RS pokazuju da postoji i statistički značajna razlika između mladića i djevojaka ( $p < .01$ ), i da je agresivnost kao bazična dimanzija ličnosti izraženija kod ženskog nego kod muškog dijela populacije. Ovaj rezultat se može dovesti u vezu sa već spomenutim lošijim društvenim položajem žena u odnosu na muškarce.

Osim toga, utvrđeno je da ne postoji razlika u agresivnosti kod domicilnog i izbjeglog stanovništva.

## IV RAZGOVOR SA UČENICIMA POSLIJE POPUNJAVANJA UPITNIKA

Grupna diskusija vođena je sa jednim dijelom ispitivanih, odnosno u 7 odjeljenja (oko 200 učenika) četvrtog razreda srednjih škola. Oni su u tom razgovoru najviše govorili o tri teme:

1. O samom upitniku i o tome kakav je utisak na njih ostavio upitnik, koliko ih je zainteresovao, postakao na razmišljanje i želju na razgovor
  2. Druga tema je bila: Kako mladi vide sebe i svoju budućnost.
  3. Treća tema je bila: Društvena i ekonomska situacije u Republici Srpskoj i BiH, danas i u budućnosti.
1. Diskusija o upitniku je pokazala sledeće. Prvo: većina ispitanika slaže da je sadržaj upitnika bio zanimljiv jer se odnosio na pitanja koja su aktuelna za mlade ljude. Drugo: upitnik je bio podsticaj za samoanalizu, ali i analizu drugih, podsticaj na razmišljanje o sebi, o bolestima ovisnosti, o suživotu u zajednici, o demokratskim odnosima, a naročito o budućnosti. Treće: upitnik ih je podstakao da postave pitanja koja do sada «iz nekih razloga nisu smjeli postaviti» i pomogao im da definišu svoje stavove. Četvrto: istakli su da je dobro što i njih «neko nešto pita» i da imaju priliku da iskažu svoje mišljenje. Peto: mladi su iznijeli i svoju sumnju da ovo istraživanje neće imati za posledicu konkretne akcije koje bi dovele do poboljšanja kvaliteta života mladih.
  2. «Mladi ljudi su izgubljeni» kaže jedan učenik u razgovoru. Pitaju se kome i gdje su oni potrebni. Ne mogu se pomiriti sa statusom i ulogom u društvu koje imaju. Osjećaju da nemaju snage i ne znaju kako da promijene sadašnje stanje. Potencijali i želje su veliki, a mogućnosti male. Voljni su da svoje znanje i sposobnosti ostvare ovdje, ali malo je toga što im se nudi i što pruža sigurnost. Smatraju da ovdje, bez korjenitih promjena u društvu, nemaju budućnosti. Sebi postavljaju pitanje: ostati ili otići? Generalni je zaključak, da ako društvo ne bude imalo sluha za mlade, njihove potrebe, interesovanja, probleme, i ako ne dođe do stabilizacije političke i ekonomske situacije na ovim prostorima, bržeg rješavanja egzistencijalnih pitanja ljudi (posao, stan) veliki broj mladih će se odlučiti za drugu opciju- odlazak u inostranstvo.
  3. Društvenu i ekonomsku situaciju u Republici Srpskoj i BiH mladi; generalno, ocjenjuju kao veoma lošu. Mnogo je problema sa kojima se danas suočavaju, ne samo mladi, nego društvo u cjelini. Od velikog broja problema, mladi ističu nekoliko. Jedan od problema koji oni ističu jeste korupcija. Korupcija je zahvatila sve pore života. Osim toga, mladi smatraju da je nacionalizam još uvijek prisutan u BiH. Vidno je i socijalno raslojavanje. Korupcija je zahvatila sve pore života. Po mladima, vlada kriminal, bezvlašće i samovolja lokalnih moćnika. Mnogo je nezaposlenih, siromašnih i obespravljenih. Za privatizaciju mladi kažu da je to «krađa društvene imovine na brz i lak način» Bez značajnih promjena «sadašnjost ne postoji, a budućnosti nema» zaključak je mladih. Ipak, oni smatraju da ako bi zaživjela pravna država, ako bi se iskorijenila korupcija, te uspostavila i dosljedno sprovodila poreska politika, ekonomija bi doživjela napredak a to bi uticalo na cjelokupnu situaciju u BiH. Na taj način će se stvoriti preduslovi da mladi odluče da ostanu i svojim potencijalima, znanjem radom doprinesu razvoju Republike Srpske i BiH u cjelini. U protivnom oni su spremni da svoju budućnost grade negdje drugdje.



## V ZAKLJUCNA RAZMATRANJA

Istraživanje mišljenja i stavova mladih u Republici Srpskoj (BiH) pošlo je od pet ciljeva koji su bili vrlo široko definisani. Istraživanje, se zapravo, bavilo vrijednostima mladih, stavovima prema vlastitoj zemlji, mjestu stanovanja, školi i budućoj profesiji. Osim toga ispitivana je nacionalna vezanost, autoritarnost, toksikomanije, te self koncept, altruizam, povjerenje u ljude i agresivnost mladih. Ovako široko postavljeni ciljevi predstavljaju intenciju istraživačkog tima da prikupi što više informacija o mladim srednjoškolicima (17 do 18. godina) u ovom regionu RS i BiH.

Veoma često se kod nas u ovom poslijeratnom vremenu govori o promjeni sistema vrijednosti. Ističe se da su promjene izazvane ratom osim toga teška ekonomska i socijalna situacija poslije rata dovele su do značajnih promjena u vrijednosnom sistemu, posebno vrijednosnom sistemu mladih. U ranijim istraživanjima koja su rađena na Univerzitetu u Banjoj Luci za vrijeme rata na uzorku srednjoškolaca dominantne vrijednosti bile su: sloboda, mir, prijateljstvo, ljubav. U ovom istraživanju 7 godina nakon rata te iste vrijednosti predstavljale su najviše preferirane vrijednosti kod mladih, njima se pridružuje još i zdravlje kao najviše preferirana vrijednost u ovom našem istraživanju. Redoslijed četiri navedene vrijednosti iz rata ostao nepromijenjen. Međutim, još uvijek se znanje i rad kao vrijednosti nalaze nisko (na desetom i dvanaestom mjestu). a vrijednosti kao novac i imetak za koje se, u javnosti predpostavlja da su sada dominantne kod mladih, nalaze se na samom dnu liste (od 16 ispitivanih vrijednosti).

Loša ekonomska situacija, rat izbjeglistvo i raseljavanje kao i nestabilne političke prilike poslije rata vjerovatno su uticale na slabu vezanost mladih za mjesto stanovanja i vlastitu zemlju. Prema ovom istraživanju 58,8 odsto mladih pokazuje želju da živi u nekoj drugoj zemlji. Motivi za unutrašnjom migracijom, odnosno za preseljenjem u neko drugo mjesto u ovoj zemlji su niske i kreću se oko 15 odsto. Izgleda da mladi s obzirom na loše ekonomske prilike, ne očekuju da će imati veće šanse ni u nekom drugom mjestu u ovoj zemlji nego što ih imaju u sadašnjem mjestu stanovanja.

Emocionalna vezanost za sadašnje mjesto zivljenja je prije ambivalentna nego što je jasna i jaka. Mladi oba pola se u tom pogledu statisticki ne razlikuju. Neke dobijene razlike su se mogle i ocekovati, naimetakve razlike, koje su i statisticki znacajne utvrdjene su izmedju izbjeglica i domicilnog stanovnistva. Izbjeglice u vecem broju zele da promijene mjesto boravka (66%) dok se mladi iz grupe domicilnog stanovnistva za napustanje mjesta stanovanja izjasnjavaju u 56% slucajevaje. U oba slucaja i kod izbjeglih i domicilnih mladih uocava se izrazena spremnost za napustanjem sadašnjeg mjesta stanovanja.

Ispitivan je i odnos mladih prema školi. Ponuđena je lista od 16 atributa od kojih je 8 bilo sa pozitivnim, a 8 sa negativnim konotacijama. Izdvojili smo najfrekventnije odgovore prema kojima izlazi da mladi kad se sjete škole najčešće evociraju slijedeća pozitivna osjećanja: ponos, ugoda, zahvalnost, radoznalost i sreća. Najfrekventnija negativna osjećanja o školi su: zabrinutost, nervoza, dosada, iritiranost, uplasenost.

Djevojke su ispoljile više negativnih osjećanja prema školi od mladića. Nema razlike između izbjeglica i domicilnih. Oni ispitanici sa višim skorom na skali samopoštovanja opisuju školu sa više pozitivnih atributa od onih sa niskim samopoštovanjem.

Moglo bi se reći da je odnos mladih prema školi ambivalentan što je i razumljivo s obzirom na još uvijek preopširne programe, zastarjele metode rada i neizvjesnost u pogledu zapošljavanja poslije okončanja školovanja.

Mladi se u RS susreću sa problemom velike nezaposlenosti, završavanje škole ne otvara vrata zaposlenju, to je zapravo trenutak kada počinju novi problemi traganja za poslom. Mladi su svjesni činjenice da ne mogu mnogo da biraju, pa ipak kada razmišljaju o budućoj profesiji oni su rukovođeni unutrašnjim motivima i željom za daljim rastom i razvojem, ali istovremeno su spremni

da preuzmu dio društvenih obaveza i odgovornosti. Najfrekventnija očekivanja od buduće profesije su: ispoljavanje vlastitih sposobnosti i znanja, osiguravanje sadašnjosti i budućnosti, pomaganje drugima, da se radi društveno koristan posao, ispoljavanje kreativnosti itd.

Djevojke pokazuju više sklonosti za poslove u kojima mogu pomagati drugima dok su mladići više okrenuti poslovima i zanimanjima u kojima mogu pokazati svoje sposobnosti i kreativnost.

Jaca nacionalna vezanost ljudi na prostorima bivše Jugoslavije bila je u posljednjih deset godina podsticana, neke političke snage su se oslanjale na ovu vezanost i podsticale je. Istovremeno to je vodilo sve većoj izolovanosti i zatvorenosti u odnosu na ostali, spoljni svijet. Pitanje na koji smo željeli odgovor bilo je: kakva je nacionalna vezanost mladih u RS i kakva je njihova otvorenost prema svijetu?

Rezultati našeg istraživanja pokazuju da je nacionalna vezanost mladih prisutna, ali ne naglašeno manifestna. Mladići pokazuju jaču nacionalnu vezanost od djevojaka. Ona se manifestuje i kod izbjeglica u višem stepenu nego kod domicilnih.

Otvorenost prema svijetu, operativno definisana kao otvorenost mladih prema svjetskoj zajednici, je znatno viša od nacionalne vezanosti. Prema tome može se konstatovati da je otvorenost mladih prema svijetu kao ljudskoj zajednici više izražena od nacionalne vezanosti.

U ovom istraživanju ispitivana je i etnička distanca mladih prema nekim, uglavnom susjednim nacijama. U istraživanje je uključeno devet nacija, pet iz užeg i četiri iz šireg okruženja. Koristena je Bogardusova sedmostepena skala. Naše istraživanje kao i neka druga istraživanja provedena u RS u poslijeratnom periodu pokazuju da mladi iskazuju najveću distancu prema Albancima, Romima i Bošnjacima, a najmanju distancu prema Srbima (iz Srbije), Rusima i Talijanima. Za Ruse postoji tradicionalno vjerovanje da su naklonjeni prema Srbima, Talijani zauzimaju relativno visoko mjesto, vjerovatno zbog pozitivnih stereotipija (da su veseli, neagresivni isl.) i da se tokom rata nisu stavljali na stranu ni jednom od zaraćenih naroda u bivšoj Jugoslaviji. U sredini rang liste po prihvaćenosti nalaze se Hrvati, Amerikanci i Nijemci. Zanimljivo je da su Hrvati bolje prihvaćeni od Amerikanaca i Nijemaca uprkos činjenici da su se oni tokom rata nalazili na suprotnoj, neprijateljskoj strani.

Autoritarnost mladih, prema ovom istraživanju, je prilično izražena. Ovo nije neočekivano jer su i predratna istraživanja autoritarnosti kod mladih u bivšoj Jugoslaviji pokazivala da se mladi ljudi sa ovih prostora često opredjeljuju za autoritarne stavove. Vec ranije (u drugim istraživanjima) je iznesena pretpostavka da bi se ta činjenica mogla dovesti u vezu sa kulturnim faktorima, odnosno, sa tradicionalno patrijarhalnim vrijednostima ove sredine. (Rot i Havelka, 1973.g). Ostaje ipak nejasno koliko je rat i njegove posljedice uticao na ovu specifičnu vrstu stavova, odnosno na autoritarnost kod mladih.

Toksikomanija na ovim prostorima pokazuje stalnu tendenciju rasta. Prema ovom istraživanju koje upoređujemo sa istraživanjima prije rata pokazuje tendenciju rasta broja pušača među mladima. Djevojke u 18 godini puše više nego muškarci istog uzrasta (djevojaka pušača je oko 36 a mladića oko 29 odsto).

Konzumiranje alkohola je, takođe, često među mladima koje smo ispitivali u ovom istraživanju. Oko 58 odsto izjavljuje da jednom ili više puta mjesečno konzumira alkohol. Od toga oko 23 odsto uzima alkohol više puta mjesečno.

Konzumiranje različitih narkotičkih sredstava je evidentno. Izgleda da se mladići ovom poroku lakše prepuštaju od djevojaka. Oko 21 odsto mladića i oko 12 odsto djevojaka je već probalo neku od droga.

Ispitujući kakvu sliku mladi imaju o sebi došli smo do rezultata koji govore da ispitivani osamnaestogodišnjaci imaju povoljniju sliku o sebi. Moglo bi se reći da je rezultat pomalo

neočekivan, jer nepovoljni uslovi njihovog razvoja nisu omeli pozitivan razvoj njihovog self koncepta i samopoštovanje. Mladići imaju nešto viši skor na skali samopoštovanja od djevojaka što se moglo i očekivati s obzirom na uticaj socijalizatorskih faktora i duge tradicije patrijarhalnog vrednovanja polova na našim prostorima. Zanimljivo je da se izbjeglice i domicilni ne razlikuju u self koceptu, odnosno u svom samopoštovanju.

Najčešći uzori mladih su obični ljudi i sportisti, zatim naučnici, umjetnici i glumci. Prema ovom istraživanju na dnu rang liste uzora nalaze se političari i estradni umjetnici (pjevači). Izgleda da je nizak rejting političara posljedica složene društvene situacije i loših ekonomskih prilika, a za što se najčešće okrivljuju političari. Nizak status estradnih umjetnika u očima srednjoškolaca vjerovatno je posljedica sociokulturne zrelosti osamnaestogodišnjih srednjoškolaca koji se i na taj način distanciraju od nekulture i kiča.

Istraživanje se, nadalje, bavilo altruizmom i povjerenjem u ljude. Dobijeni rezultati govore da mladi imaju niske skorove na skali povjerenja u ljude i da su isto tako altruistička osjećanja slabo izražena. S ozirom na loše socijalne prilike, krizu morala i vrijednosnog sistema u društvu ovi rezultati nisu neočekivani.

Agresivnost se kod nekih autora vezuje za frustracije, razne vrste društvenih kriza izražene kroz nezaposlenost, siromaštvo, besperspektivnost i sl. Polazeći od ove pretpostavke moglo se očekivati više agresivnosti kod srednjoškolaca koje smo ispitivali. Dobijeni rezultati pokazuju da oni danas nisu agresivniji od mladih iz osamdesetih godina. Kažemo da ovakve rezultate nismo očekivali jer ova generacija je preživjela rat i sve ratne frustracije i živi u nepovoljnim prilikama koje su bremenite raznim frustracijama.

Razgovori koji su poslije popunjavanja upitnika vođeni sa ispitanicima pokazali su da mladi sa velikom pažnjom prate sva društvena kretanja i probleme s kojima s društvo susreće. Zainteresovani su za sve što se događa i intenzivno tragaju za svojim mjestom u društvu. Ono što smo upitnikom utvrdili bilo je potvrđeno i u razgovorima. Oni posjeduju energiju i želju za društvenim razvojem, spremni su da postanu dio zajednice i da svoj život ostvaruju u ovoj zemlji. Pokazuju želju i spremnost da grade zdrave odnose sa okolinom i da doprinesu integraciji zemlje sa svijetom Često pokazuju i nezadovoljstvo, ponekad i ogorčenje što stvari ne idu bolje i onako kako bi oni željeli. Rezultati istraživanja nadalje, pokazuju potencijal mladih koji traži puteve da postane dio budućnosti koja dolazi. Na društvu je da prepozna ove vrijednosti i mladima pruži šansu.

---

<sup>1</sup> Ovom problematikom bavili su se, između ostalih, i Milosavljević, 1996,2000; Vlajković i sar., 1997, Dimitrijević, 2001.

<sup>2</sup> Milosavljević, 2000; Savić, Dimitrijević, 2000; Kovačević, Milosavljević, Savić, 2000. Vidi: Zbornik radova o problemima djece traumatizovane ratom "Djeca u ratu i poslije rata", 2000, Banja Luka

<sup>3</sup> Bandura, 1990; Lazarus, 1966; Lazarus, Folkman, 1984; Eth, 1991.

<sup>4</sup> Milosavljević, 2000; Savić, Dimitrijević, 2000. Vidi zbornik: "Djeca u ratu i poslije rata", 2000, Banja Luka.

<sup>5</sup> Lazarus, 1966, 1987; Bandura, 1988, 1989, 1990.

<sup>6</sup> O stradanjima u vijetnamskom ratu govore: Aleksander, 1968; Stronge, 1970; Bourne, 1979; dok Eth, 1991; Menerviell, 1991; Stuvland, 1991 govore o stradanju djece u afričkim zemljama.

<sup>7</sup> Milosavljević, 1992; Ognjenović, 1994; Ignjatović, Savić, 1994. Vidi spisak literature na kraju rada.

<sup>8</sup> Bakke, 1933; Jahoda, Lazarsfeld, Zeisel, 1933

<sup>9</sup> Bartley, 1994; Fryer, 1995, 1997; Woodwad, Kawachi, 1998; Cullen, Hodgetts, 2001; Milosavljević, 2001; Bullock, Lott, 2001. Vidi literaturu na kraju rada.

<sup>10</sup> Podaci su objavljeni 28.1.2002.godine u dnevnim novinama "Blic".

<sup>11</sup> npr. Dirkem, 1897; Merton, 1957; Sampson i Groves, 1989; Eliot i Merille, 1961; Faris, 1955; Eliot, 1962, itd. Vidi literaturu.

<sup>12</sup> Teškoće koje su pratile izbor uzorka proistekle su, prije svega, što nam nisu bili dostupni pouzdani statistički podaci o mladima ovog uzrasta (opravdano je postaviti pitanje i da li ovakvi podaci postoje). Osim toga, morali smo zadovoljiti potrebe svakog mjesta, grada, kako bi dobili podatke koji oslikavaju položaj mladih u svakom gradu u kojem je izvedeno istraživanje.

<sup>13</sup> Izvještaj o humanom razvoju mladih u BiH, 2000, Nezavisni biro za humanitarna pitanja (IBHI), Sarajevo, 2000

<sup>14</sup> Od 52 ispitanika koji su naveli da su im roditelji različitih nacionalnosti, 40 ih se izjasnilo kao Srbi (76,9%), po 1 kao Hrvat i Bošnjak (oko 2%), a 9 kao ostali (17,3). Jedan ispitanik nije odgovorio na pitanje o nacionalnosti. Tradicionalno, djeca se nacionalno opredjeljuju prema ocu, a može se pretpostaviti da, u je u većini mješovitih brakova otac Srpske nacionalnosti. Polazeći od ove činjenice ovi podaci nisu neočekivani.

<sup>15</sup> Prema klasifikaciji motiva po Maslovu, postoje motivi nedostatka (D-motivi) koji obuhvataju fiziološke potrebe i potrebe za sigurnošću, i motivi rasta (B-motivi) koji obuhvataju potrebe viših nivoa u hijerarhiji. Nemogućnost zadovoljenja D-motiva, a prije svega potrebe za sigurnošću, za redom, potrebe za predviđanjem događaja u budućnosti, kod djece izaziva osjećanje nesigurnosti, strepnje i straha. Dok je funkcija D-motiva redukcija napetosti, funkcija B-motiva je proširenje iskustva i povećanje radosti življenja. Maslov smatra da su i D-motivi i B-motivi urođeni, instinktivni, a ne stečeni ili naučeni. (Fulgozi, 1983). Neosporno je, međutim, da socijalizacija utiče na motivaciju pojedinaca; na način zadovoljenja bioloških potreba, na stvaranje novih motiva i na hijerarhijsku organizaciju motiva (Milosavljević, 2001).

<sup>16</sup> Vidi pod 10.

---

## VI Literatura

- Adorno, T.W. et al (1981): *The Authoritarian Personality*, W.W. Norton & Company, New York
- Alexander, L. (1986): Military Psychiatry and the Viet Nam Experience, *Military Med*, 133, 265-274
- Bake, E. W. (1933). *The unemployed man*. London: Nisbet
- Bandura, A. and et al. (1988): Perceived Self-Efficacy in Coping with Cognitive Stressors Opioid Activation, *Journal of personality and Social psychology*, 55, 479- 488
- Bandura, A.(1989): Perceived Self-Efficacy in the Exercise of Personal Agency, *The Psychologist* 10, 411-488
- Bandura, A. and et al. (1990): Impact of Perceived Self-Efficacy in coping with stressors, *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 1082-1094
- Bartley,M(1994). Unemployment and ill health. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 48, 333-337
- Baucal, A.& Savić, J (2000): Odnosi roditelj-dete u porodicama izbeglica, *Djeca u ratu i poslije rata*, Psihološka istraživanja, Narodna i univerzitetska biblioteka "Petar Kočić" i Centar za razvoj i evaluaciju psihosocijalnih programa –Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta, Banja Luka, 35-42
- Bracken, A.B. (1996): *Handbook of self-concept*, John Wiley and sons, New York
- Bullock, B.E., Lott, B. (2001): Building a Research and Advocacy Agenda on Issues of Economic Justice, *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 1, 147-163
- Buss, A.H (1961): *The psychology of aggression*, Wiley, New York
- Cattell, R.B. (1973): *Personality and mood by questionnaire*, San Francisco
- Cullen, A., Hodgetts, D. (2001): Unemployment as Illness. *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 1, 33-53.
- Čačić - Kumpes, J. (1999): *Kultura, etničnost, identitet*, IMIN, Zagreb
- Čorkalo, D. (1998): *Nacionalni identitet i međunacionalna tolerancija*, IUC, Dubrovnik
- Dimitrijević, S. (2000): Rat i vrijednosti učenika osnovnih škola, *Djeca u ratu i poslije rata*, Psihološka istraživanja, Narodna i univerzitetska biblioteka "Petar Kočić" i Centar za razvoj i evaluaciju psihosocijalnih programa –Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta, Banja Luka, 122-130
- Dimitrijević, S. (2001): Vrijednosne orijentacije adolescenata u ratu, Filozofski fakultet, Banja Luka, Diplomski rad
- Durkheim, E. (1897): *Le Suicide*, Press universitaires de France, Paris
- Đurić, Đ. (1980): *Psihološka struktura etničkih stavova mladih*, OC "Vukan Jovanović", Novi Sad
- Đurić, Đ. (1995): *Ličnost u višekulturnom društvu (vol. 2)*, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad
- Elliot, M. and Merrill, F. (1961): *Social Disorganization*, Harper-brothers Publisher, New York
- Elliot, M. (1962): *Zločin u savremenom društvu*, Sarajevo, V. Masleša
- Eth, S. (1991): Post Traumatic Stress Disorder in childhood, in *How to interview refugee children*, Stockholm
- Eysenck H.J.& Eysenck S.B.G (1976): *Personality structure and measurement*, London
- Eysenck H.J.& Eysenck S.B.G (1976): *Psychoticism as a dimension of personality*, London
- Faris, L.E. (1995): *Social disorganization*, Roland Press
- Fokman, S. , Lazarus, R.. (1980): An analysis of coping in a middle-aged community sample, *Journal of health and social behavior*, 21, 219-239
- Fryer,D.(1995). Labor market disadvantage, deprivation and mental health. *Psychologist*, June, 265- 272.
- Fryer,D.(1997). International perspectives on youth unemployment and mental health. *Journal of Adolescence*, 20, 333-342
- Fulgosi, A. (1983): *Psihologija ličnosti*, Školska knjiga, Zagreb
- Golubović, Z, Kuzmanović, B. i Vasović, M. (1995): *Društveni karakter i društvene promene u*

- 
- svetlu međunacionalnih sukoba*, Filip Višnjić, Beograd
- Gutović, V. (2000): *Neki pokazatelji informisanosti i mišljenja mladih o narkomanij*, rad prezentovan na naučnom simpozijumu *Empirijska istraživanja u psihologiji*, Beograd
  - Havelka, N, Kuzmanović, B. i Popadić, D. (1998): *Metode i tehnike socijalnopsiholoških istraživanja*, Društvo psihologa Srbije, Beograd
  - Havelka, N. (1984): *Sociopsihološki aspekti razvoja nacionalnih osećanja*, Mladi i Nacionalizam, NIRO Mladost, Beograd
  - Ignjatović, I. (1989): *Skala za procjenu agresivnosti VAPO*, Savez društva psihologa Srbije, Beograd
  - Ignjatović, I., Savić, N. (1994): *Deca, mi i rat*, *Psihološka istraživanja*, Beograd, Institut za psihologiju, 9-13
  - Jahoda, M., Lazarsfeld, P.E., Zeisel, H. (1933). *Marienthal: The sociology of an Unemployed community*, London: Tavistock
  - Joksimović, S. i Vasović, M. (1996): *Psihološke osnove čovekoljublja*, Institut za pedagoška istraživanja, Prosvjeta, Beograd
  - Kovačević, P. i sar. (2000): *Kvalitet života traumatizovane školske djece*, *Djeca u ratu i poslije rata*, Psihološka istraživanja, Narodna i univerzitetska biblioteka "Petar Kočić" i Centar za razvoj i evaluaciju psihosocijalnih programa –Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta, Banja Luka, 86-105
  - Kuzmanović, B. (1990): *Vrednosne orijentacije učenika završnog razreda osnovne škole*, Beograd, Institut za psihologiju, *Efekte osnovnog školovanja*, Psihološka monografija I
  - Kuzmanović, B. (1995): "Uvodna razmatranja za istraživanja promena vrednosnih orijentacija mladih u Srbiji", Beograd, Institut za psihologiju, *Psihološka istraživanja 7*
  - Kuzmanović, B. (1995): *Društvene promene i promene vrednosnih orijentacija učenika*, Beograd, Institut za psihologiju, *Psihološka istraživanja 7*
  - Kuzmanović, B. (1995): "Preferencije društvenih ciljeva", Beograd, Institut za psihologiju, *Psihološka istraživanja 7*
  - Lazarus, R.S. (1966): *Psychological stress and coping process*, McGraw Hill, New York
  - Lazarus, R.S. (1987): *Transactional theory and research on emotions and coping*, *European journal of personality*, 1&3, 141-170
  - Lazić, M. i saradnici (1994): *Razaranje društva*, Filip Višnjić, Beograd
  - Ledrut, R. (1966). *Sociologie du cromage*. Paris: Press Univer.de France.
  - Merton, R. (1957): *Social Theory and Social Structure*, The Free Press, Glencoe, Illionis
  - Milosavljević, B. (1990). *Konstrukcija skale nacionalne vezanosti (u rukopisu)*, Zadar: Filozofski fakultet
  - Milosavljević, B. (1996): *Ubistvo kao ratni zločin*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd
  - Milosavljević, B. (2000.a): *Pretpostavke nastajanja ratnih trauma*, *Djeca u ratu i poslije rata*, Psihološka istraživanja, Narodna i univerzitetska biblioteka "Petar Kočić" i Centar za razvoj i evaluaciju psihosocijalnih programa –Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta, Banja Luka, 9- 14
  - Milosavljević, B. i sar. (2000): *Rat, ratno okruženje i sindrom ratne psihičke traume djece*, *Djeca u ratu i poslije rata*, Psihološka istraživanja, Narodna i univerzitetska biblioteka "Petar Kočić" i Centar za razvoj i evaluaciju psihosocijalnih programa –Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta, Banja Luka, 15-25
  - Milosavljević, B. (2000.b): *Model stresa kod djece u ratnom kontekstu*, *Djeca u ratu i poslije rata*, Psihološka istraživanja, Narodna i univerzitetska biblioteka "Petar Kočić" i Centar za razvoj i evaluaciju psihosocijalnih programa –Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta, Banja Luka, 26-34
  - Milosavljević, B. (2001). *Socijalna patologija*. Banja Luka: Press Univerzitet Banja Luka
  - Momirović, K. (1974): *struktura nekih indikatora bazične agresivnosti*, Izvještaj Instituta za

- 
- kineziologiju, Zagreb
- Myers, D.G. (1999): *Social Psychology*, McGraw-Hill, New York
  - Nezavisni biro za humana pitanja (IBHI), (2000): *Izveštaj o humanom razvoju mladih u BiH*, Sarajevo
  - Ognjenović, V.(1994): *Dječije shvatanje rata, Psihološka istraživanja*, Beograd, Institut za psihologiju, 12-23
  - Pajević, D. (1985): *Izbor zanimanja*, Beograd, Kosmos
  - Pantić, D. (1967): *Etnička distanca u SFRJ*, IDN, Beograd
  - Pantić, D. (1980): *Psihološka struktura etničkih stavova mladih*, OC "Jovan Vukanović", Novi Sad
  - Popadić, D. (1990): "Učeničke preferencije načina života", Beograd, Institut za psihologiju, Efekti osnovnog školovanja, *Psihološka monografija I*
  - Popadić, D. (1995): "Uzrasne i generacijske razlike u preferenciji životnih stilova", Beograd, Institut za psihologiju, *Psihološka istraživanja 7*
  - Rot, N. (1994): *Osnovi socijalne psihologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
  - Rot, N. (1999): *Psihologija grupa*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
  - Rot, N. i Havelka, N. (1973): *Nacionalna vezanost i vrednosti kod srednjoškolske omladine*, Institut za psihologiju, Beograd
  - Sampson, J. R., Groves, B. W. (1989): Community Structure and Crime, *American Journal of Sociology*, 94, 774-802
  - Savić, J.(2000): *Autoritarnost i motivacija*, Art print, Banja Luka
  - Savić, J. & Dimitrijević, S. (2000): Ratni stres i školsko postignuće, *Djeca u ratu i poslije rata*, Psihološka istraživanja, Narodna i univerzitetska biblioteka "Petar Kočić" i Centar za razvoj i evaluaciju psihosocijalnih programa –Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta, Banja Luka, 59-67
  - Shaw, M.E. & Wright, J.M. (1967): *Scales For The Measurement of Attitudes*, McGraw Hill, New York
  - Smit, A.D. (1998): *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd
  - Stone, J. L., Church, J.(1983). *Childhood and Adolescence*. New York: McGraw Hill.
  - Stronger, R. (1970): Home from the War Problems of Psychiatry ih the Viet Nam Returnees, *American Journal of Psychiatry*, 127, 488-492
  - Stuvland, R. (1991): Interviews with refugee children in Mozambique, How to interview refugee Children, Stockholm, 17-41
  - Tajfel, H. i Turner, J. (1986): *The Social Identity Theory of Inter-group Behavior* u Worchel & Austin: *Psychology of Inter-group Relations*, Nelson, Chicago
  - Tajfel,H.(1982). Social psychology of intergroup relations. *Annual Review of Psychology*,33, 1-39
  - Turner,J.C.(1981).The experimental social psychology of intergroup behavior. In J.Turner&H.Giles (Eds.), *Intergroup behavior*, Oxford, England: Blackwell
  - Turner, J.C.(1991): *Social influence. Milton Keynes*, England: Open University Press.
  - Turjačanin, V. (2000): *Etničke distance kod mladih u Republici Srpskoj*, rad prezentovan na naučnom simpozijumu *Empirijska istraživanja u psihologiji*, Beograd
  - Vlajković, J. i sar. (1997): *Psihologija izbeglištva*, Beograd, Nauka
  - Widdicombe,S.(1988).Dimension of adolescent identity. *European Journal of Social Psychology*, 18, 471- 483
  - Woodward, A. ,Kawachi, I.(1998). *Why should we reduce health inequalities?* New Zealand: National Health Committee, Health Determinants Program.

## VII PRILOZI O VEZANOSTI ZA MJESTO BORAVKA, AUTORITARNOSTI I SOCIJALNOJ DISTANCI

NAPOMENA: \* znači da je statistički značajno na nivou 0.05

\*\* znači da je statistički značajno na nivou 0.01

**Tabela P1.** Preferencije vrijednosti u zavisnosti od pola

	pol	N	Mean	Std. Deviation	t-test
ljubav kao vrijednost	muski	227	4,49	,79	3.268**
	zenski	276	4,70	,62	
istina kao vrijednost	muski	223	4,48	,79	2.183*
	zenski	273	4,63	,72	
mir kao vrijednost	muski	220	4,66	,70	1.042
	zenski	273	4,73	,69	
rad kao vrijednost	muski	220	3,90	1,06	1.108
	zenski	271	3,99	,83	
sloboda kao vrijednost	muski	221	4,71	,69	-.656
	zenski	273	4,75	,65	
nenasilje kao vrijednost	muski	218	4,03	1,23	4.041**
	zenski	273	4,45	1,00	
postovanje kao vrijednost	muski	218	4,30	,84	2.360*
	zenski	273	4,48	,78	
iskrenost kao vrijednost	muski	223	4,27	,97	4.024**
	zenski	273	4,59	,73	
prijateljstvo kao vrijednost	muski	223	4,65	,77	-.634
	zenski	275	4,69	,69	
ispravno djelovanje kao vrijednost	muski	218	3,83	1,08	2.940**
	zenski	270	4,10	,95	
znanje kao vrijednost	muski	221	4,14	,96	2.280*
	zenski	272	4,33	,82	
novac kao vrijednost	muski	221	3,57	1,28	1.852
	zenski	272	3,37	1,11	
ljepota kao vrijednost	muski	220	3,53	1,09	3.274**
	zenski	271	3,18	1,23	
imetak kao vrijednost	muski	219	3,37	1,17	1.604
	zenski	269	3,20	1,14	
hrana kao vrijednost	muski	221	3,95	1,13	2.897**
	zenski	271	3,66	1,14	
zdravlje kao vrijednost	muski	225	4,85	,52	.032
	zenski	275	4,85	,59	



**Tabela P2: Želio bih da živim u ...**

	Frekvencija	Procent
/	209	41.2
australija	46	9.1
njemacka	35	6.9
italija	34	6.7
sad	24	4.7
svajcarska	23	4.5
spanija	14	2.8
jugoslavija	14	2.8
svedska	13	2.6
kanada	12	2.4
austrija	9	1.8
grcka	9	1.8
francuska	8	1.6
engleska	5	1.0
novi zeland	4	.8
holandija	3	.6
japan	3	.6
norveska	2	.4
egipat	2	.4
irska	2	.4
finska	2	.4
brazil	2	.4
slovenija	2	.4
n.zeland	2	.4

**Tabela P3: Radije bih živio na području...**

	Frekvencija	Procent
/	438	86.4
banja luka	45	8.9
bijeljina	6	1.2
sarajevo	4	.8
visegrad	2	.4
trebinje	2	.4

**Tabela P4: Emocionalna vezanost za mjesto boravka**

mjesto		N	Minimum	Maximum	AS	SD
derventa	SKOR.EVH	84	17.00	47.00	31.1786	6.3591
banja luka	SKOR.EVH	87	14.00	47.00	32.2184	6.5262
doboj	SKOR.EVH	62	19.00	42.00	31.1774	5.1614
srpski brod	SKOR.EVH	60	14.00	42.00	26.3167	5.5829
gradiska	SKOR.EVH	85	17.00	46.00	33.2118	6.6262
prijedor	SKOR.EVH	85	15.00	41.00	28.4118	6.4092
<b>Ukupno</b>	<b>SKOR.EVH</b>	<b>463</b>	<b>14.00</b>	<b>47.00</b>	<b>30.6090</b>	<b>6.5773</b>

**Tabela P5.** Preferirane karakteristike posla u zavisnosti od pola

	pol	N	Mean	Std. Deviation	t-test
posao u kome mogu da se ispolje moje sposobnosti o znanja	muski	229	4,67	,63	1.132
	zenski	278	4,73	,49	
posao u kome mogu sam odredjivati svoje zadatke	muski	229	3,81	1,04	3.270**
	zenski	278	3,50	1,10	
posao kroz koji mogu da pomognem drugima	muski	228	4,21	,93	5.631**
	zenski	278	4,60	,58	
posao koji omogucava brzo napredovanje u sluzbi	muski	228	4,09	,90	2.314**
	zenski	278	3,89	1,02	
posao koji svi cijene i priznaju kao drustveno koristan	muski	229	3,99	1,01	1.103
	zenski	276	4,09	1,00	
posao koji ne zahtijeva posebne napore	muski	229	3,32	1,20	3.062**
	zenski	276	3,00	1,11	
posao koji covjeku omogucuje da covjek postane slavan i poznat	muski	229	3,20	1,27	3.250**
	zenski	278	2,83	1,28	
posao koji osigurava i sadasnjest i buducnost	muski	229	4,68	,59	0.55
	zenski	276	4,67	,60	
bilo kakav posao koji je dobro placen	muski	227	3,27	1,18	2.940**
	zenski	277	2,97	1,14	
posao koji omogucuje ispoljavanje kreativnosti	muski	228	3,82	1,09	1.756
	zenski	278	3,98	,96	

**Tabela P6: Razlike po polu**

	pol	N	AS	t
PRIHVATANJE AMERIKANACA	muski	228	.4330	-1.655
	zenski	277	.4868	
PRIHVATANJE ITALIJANA	muski	228	.6190	-1.776
	zenski	275	.6743	
PRIHVATANJE NIJEMACA	muski	227	.4330	.479
	zenski	275	.4171	
PRIHVATANJE SRBA	muski	227	.9786	.172
	zenski	277	.9768	
PRIHVATANJE BOSNJAKA	muski	228	.3452	-2.357*
	zenski	277	.4229	
PRIHVATANJE ALBANACA	muski	227	.1429	-1.114
	zenski	277	.1707	
PRIHVATANJE HRVATA	muski	227	.4261	-3.098**
	zenski	276	.5321	
PRIHVATANJE RUSA	muski	228	.8095	5.193**
	zenski	277	.6643	
PRIHVATANJE ROMA	muski	227	.3040	-.638
	zenski	276	.3235	
EMOCIONALNA VEZANOST ZA MJESTO	muski	205	31.1073	1.455
	zenski	258	30.2132	
AUTORITARNOST	muski	220	48.3455	.823
	zenski	275	47.7091	
NACIONALNA VEZANOST	muski	217	36.0691	5.747**
	zenski	270	32.5333	
Ukupna proporcija prihvatanja odnosa	muski	224	.4428	-.765
	zenski	271	.4606	

**Tabela P7: Izbjeglištvo i raseljenišтво**

	kategorija stanovništva	N	AS	t
PRIHVATANJE AMERIKANACA	domaće	357	.4614	-.108
	raseljena i izbjegla lica	148	.4653	
PRIHVATANJE ITALIJANA	domaće	355	.6459	-.336
	raseljena i izbjegla lica	148	.6573	
PRIHVATANJE NIJEMACA	domaće	355	.4278	.327
	raseljena i izbjegla lica	147	.4159	
PRIHVATANJE SRBA	domaće	357	.9768	-.244
	raseljena i izbjegla lica	147	.9796	
PRIHVATANJE BOSNJAKA	domaće	357	.4026	1.390
	raseljena i izbjegla lica	148	.3523	
PRIHVATANJE ALBANACA	domaće	356	.1633	.643
	raseljena i izbjegla lica	148	.1458	
PRIHVATANJE HRVATA	domaće	355	.5022	1.623
	raseljena i izbjegla lica	148	.4411	
PRIHVATANJE RUSA	domaće	357	.7107	-2.092*
	raseljena i izbjegla lica	148	.7761	
PRIHVATANJE ROMA	domaće	355	.3115	-.327
	raseljena i izbjegla lica	148	.3224	
EMOCIONALNA VEZANOST ZA MJESTO	domaće	328	31.3506	3.837**
	raseljena i izbjegla lica	135	28.8074	
AUTORITARNOST	domaće	350	47.9114	-.321
	raseljena i izbjegla lica	145	48.1862	
NACIONALNA VEZANOST	domaće	341	33.6129	-2.463*
	raseljena i izbjegla lica	146	35.2671	
Ukupna proporcija prihvatanja odnosa	domaće	348	.4554	.379
	raseljena i izbjegla lica	147	.4458	

**Tabela P8: Roditeljska nacionalnost**

	roditelji iste nacije	N	AS	t
PRIHVATANJE AMERIKANACA	da	450	.4495	-2.239*
	ne	52	.5687	
PRIHVATANJE ITALIJANA	da	448	.6429	-1.349
	ne	52	.7115	
PRIHVATANJE NIJEMACA	da	447	.4113	-2.371*
	ne	52	.5385	
PRIHVATANJE SRBA	da	449	.9800	1.390
	ne	52	.9560	
PRIHVATANJE BOSNJAKA	da	450	.3530	-6.172**
	ne	52	.6758	
PRIHVATANJE ALBANACA	da	449	.1400	-4.372**
	ne	52	.3159	
PRIHVATANJE HRVATA	da	448	.4541	-5.281**
	ne	52	.7445	
PRIHVATANJE RUSA	da	450	.7260	-.451
	ne	52	.7473	
PRIHVATANJE ROMA	da	448	.3026	-2.364*
	ne	52	.4203	
EMOCIONALNA VEZANOST ZA MJESTO	da	413	30.6271	-.159
	ne	47	30.7872	
AUTORITARNOST	da	440	47.9705	-.589
	ne	51	48.7255	
NACIONALNA VEZANOST	da	433	34.3995	2.935**
	ne	52	31.4808	
Ukupna proporcija prihvatanja odnosa	da	440	.4360	-4.168**
	ne	52	.5903	

**Tabela P9: Rodbina druge nacionalnosti**

	rodbine druge nacionalnosti	N	AS	t
PRIHVATANJE AMERIKANACA	da	306	.5056	3.324**
	ne	199	.3963	
PRIHVATANJE ITALIJANA	da	304	.6898	3.265**
	ne	199	.5872	
PRIHVATANJE NIJEMACA	da	304	.4709	3.551**
	ne	198	.3528	
PRIHVATANJE SRBA	da	305	.9742	-.799
	ne	199	.9828	
PRIHVATANJE BOSNJAKA	da	306	.4444	4.337**
	ne	199	.3008	
PRIHVATANJE ALBANACA	da	306	.1844	2.638**
	ne	198	.1176	
PRIHVATANJE HRVATA	da	305	.5349	3.706**
	ne	198	.4062	
PRIHVATANJE RUSA	da	306	.7488	1.652
	ne	199	.7006	
PRIHVATANJE ROMA	da	306	.3548	3.319**
	ne	197	.2524	
EMOCIONALNA VEZANOST ZA MJESTO	da	279	30.1649	-1.794
	ne	184	31.2826	
AUTORITARNOST	da	300	46.9767	-3.265**
	ne	195	49.5538	
NACIONALNA VEZANOST	da	296	33.0777	-4.221**
	ne	191	35.7068	
Ukupna proporcija prihvatanja odnosa	da	301	.4909	4.207**
	ne	194	.3930	

**Tabela P10: Prijatelji druge nacionalnosti**

	prijatelji druge nacionalnosti	N	AS	t
PRIHVATANJE AMERIKANACA	da	341	.5170	4.949**
	ne	164	.3493	
PRIHVATANJE ITALIJANA	da	340	.6954	4.371**
	ne	163	.5530	
PRIHVATANJE NIJEMACA	da	339	.4804	5.041**
	ne	163	.3076	
PRIHVATANJE SRBA	da	341	.9786	.284
	ne	163	.9755	
PRIHVATANJE BOSNJAKA	da	341	.4734	7.939**
	ne	164	.2099	
PRIHVATANJE ALBANACA	da	340	.2000	4.955**
	ne	164	.07	
PRIHVATANJE HRVATA	da	341	.5723	7.873**
	ne	162	.2989	
PRIHVATANJE RUSA	da	341	.7478	1.818
	ne	164	.6925	
PRIHVATANJE ROMA	da	340	.3697	5.369**
	ne	163	.1998	
EMOCIONALNA VEZANOST ZA MJESTO	da	316	30.8133	.980
	ne	147	30.1701	
AUTORITARNOST	da	337	47.8576	-.503
	ne	158	48.2785	
NACIONALNA VEZANOST	da	329	32.6717	-7.031**
	ne	158	37.1013	
Ukupna proporcija prihvatanja odnosa	da	336	.5089	7.480**
	ne	159	.3334	

**Tabela P11. Autoritarnost**

	Uopšte se ne slažem		Uglavnom se ne slažem		Neodlučan sam		Djelimično se slažem		Potpuno se slažem	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Poslušnost i poštovanje autoriteta su najvažnije vrline koje djeca treba da nauče	23	4,6	45	8,9	25	5,0	206	40,8	206	40,8
U svakom društvu treba da postoje vođa koje će ljudi potpuno vjerovati i čije odluke će sprovesti bez pogovora	128	25,3	81	16,0	74	14,7	145	28,7	77	15,2
Kad god nas neko uvrijedi treba da bude strogo kažnjen	96	19,0	145	28,7	113	22,4	112	22,2	39	7,7
Ono što je omladini najpotrebnije jeste stroga disciplina i spremnost da ispunjava zadatke koje postavljaju porodica i društveni autoriteti	126	25,0	141	27,9	64	12,7	133	26,2	41	8,1
Homoseksualci nisu bolji od kriminalaca i treba ih najstrožije kažnjavati	188	37,3	95	18,8	98	19,3	42	8,3	81	16,1
Čocjek gubi poštovanje prema onim ljudima, sa kojima postane blizak i familijaran	233	46,0	108	21,4	81	16,0	60	11,8	23	4,5
Bilo bi bolje kad bi ljudi manje raspravljali, a više radili šta im se kaže	52	10,3	70	13,8	87	17,2	157	31,1	139	27,5
Ono što je ovoj zemlji najpotrebnije, potrebnije od raznih zakona, jesu nekoliko hrabrih i neumornih vođa u koje narod može imati povjerenja	42	8,3	29	5,7	70	13,9	150	29,7	214	42,4
Najgora su ona djeca koja ne osjećaju veliku ljubav, zahvalnost i poštovanje prema svojim roditeljima	30	5,9	45	8,9	50	9,9	160	31,6	221	43,7
Poslovni ljudi i privrednici su mnogo važniji za društvo od umjetnika i profesora	156	31,0	144	28,6	111	22,0	65	12,9	28	5,6
Za uspjeh neke grupe, najvažnije je naći energičnog, strogog i pravednog vođu koga će svi poštovati i slušati	50	9,9	74	14,6	95	18,8	178	35,2	109	21,5
Osoba koja ima rđavo ponašanje i loše vaspitanje ne može očekivati da će je prihvatiti pristojni ljudi	26	5,1	59	11,7	70	13,9	151	29,9	199	39,4
Neki ljudi su rođeni sa nagonom da postanu samoubice	149	29,5	72	14,3	131	25,9	79	15,6	74	14,7
Kad odrastu, mladi ljudi treba da se okanu buntovničkih ideja i da se smire	68	13,4	73	14,4	83	16,4	152	30,0	130	25,7
Seksualni kriminal zaslužuje više od kazne zatvorom—takve kriminalce treba javno bičevati, ili ih još gore kazniti	30	5,9	45	8,9	58	11,4	131	25,9	242	47,7